พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

และ

เรื่องของเสด็จอธิบดีฝ่ายใน

พิมพ์ในวันประสูติ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา

กรมหลวงทิพยรัตนกิรฏกุลินี

พระชนมายุครบ ๙๐ พรรษา

วันที่ ๑๓ พฤศภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๗

คำนำ

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวชุดนี้ ทรงมีติดต่อกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา กรม-หลวงทิพยรัตนกิรฎกุลินี ในระยะเวลาหลายปีที่ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีฝ่ายใน เสด็จย่าได้รับสั่งให้ข้าพเจ้าคัดสำเนาเรียงตามลำดับปีและทำหมายเหตุมานานแล้ว เพื่อเก็บไว้พิมพ์แจกงานพระศพ ทั้งนี้ก็เพราะทรงมีคุณสมบัติของผู้ที่ไม่ประมาท แต่ข้าพเจ้ารู้สึกเศร้าใจทุกคราวที่รับสั่งถึง.

บัดนี้เสด็จย่ามีพระชนม์ยืนยาวมาถึง ๙๐ พรรษา หลาน ๆ ต่างมีความปิติยินดีพร้อมกันจัดงานฉลองพระชนมายุ ข้าพเจ้าเห็นเหมาะโอกาศจึงขอประทานพระอนุญาตเชิญพระราชหัตถเลขามาพิมพ์แจกญาติมิตร โดยมีปรารถนาที่จะเชิดชูพระเกียรติคุณของเสด็จย่าให้ปรากฏเสียแต่ในเวลายังมีพระชนม์อยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่คนที่พึ่งได้มีโอกาศเฝ้าและรู้จักท่านเมื่อทรงพระชราแล้ว และไม่เคยทราบเสียเลยว่า "เสด็จอธิบดี" นั้นเปนบุคคลสำคัญเพียงใดในพระบรมมหาราชวังตั้งแต่กลาง ๆ รัชกาลที่ ๕ จนเกือบตลอดรัชกาลที่ ๗.

ในหนังสือนี้มีบางเรื่องที่ออกจะอ่านได้ความบกพร่องไปบ้าง เพราะเมื่อมีพระราชดำรัสให้ทรงสอบสวนหรือทรงวิจารณ์ ก็ได้ทรงนำความกราบบังคมทูลด้วยวาจาบ้าง ไม่มีสำเนาลายพระหัตถ์ที่เปนรายงานทูลเกล้า ฯ ถวายเก็บไว้บ้าง แม้เมื่อทูลถามเรื่องเดี๋ยวนี้เสด็จย่ายังคงทรงจำได้แม่นยำทรงเล่าได้ละเอียดละออราวกับเหตุเกิดเมื่อวานนี้เอง ทั้งที่ในพระราชหัตถเลขาฉบับสุดท้ายทรงเขียนสองเดือนก่อน

สวรรคต ก็เปนเรื่องที่ล่วงเลยมาถึงสี่สิบสี่ปีแล้ว แต่ครั้นข้าพเจ้าจะนำมาแต่งต่อขึ้นเองให้บริบูรณ์ทุกเรื่องก็เกรงว่าจะพ้นเผือเกิดความสนใจของผู้อ่านส่วนมากไป จึงได้ละไว้ให้ผู้สนใจจริงในเรื่องหนึ่งเรื่องใดไปกราบทูลถามเอง เด็จย่าจะได้ทรงมีเวลาเพลิดเพลินสนุกสนานในการคุยเรื่องเก่า ๆ ไปอีกหลาย ๆ วัน ทั้งจะเปนการช่วยฟื้นฟูความทรงจำอันน่าพิศวงให้แจ่มใสมั่นคงต่อไปอีก.

เท่าที่นำมาพิมพ์คราวนี้ก็คิดว่าเพียงพอแล้วที่จะทำให้ผู้อ่านเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปนนายที่ประเสริฐ ทรงรู้จักเลือกเฟ้นผู้รับใช้ที่มีบุคคลิกลักษณะเหมาะสมแก่งาน ทรงสั่งงานละเอียดถี่ถ้วน และไม่ทรงเกียจคร้านเลยแม้แต่น้อยที่จะทรงฝึกฝนอบรมจนผู้รับใช้เจนแก่งาน แล้วก็ทรงส่งเสริมให้กล้าออกความเห็นทรงปล่อยให้ใช้ดุลยพินิจของตนเอง ครั้นได้ปฏิบัติราชการสิ่งหนึ่งสิ่งใดเปนที่พอพระราชหฤทัยแล้วก็ไม่ทรงละเว้นที่จะรีบทรงชมเชยและขอบใจในทันที แม้เวลาทรงติก็ยังแฝงอารมณ์ขบขันไว้ด้วย เด็จย่าทรงเปนผู้รับใช้ที่ดีเลิศ ประกอบด้วยพระเชาวนปฏิภาณอันเฉียบแหลม เมื่อทรงได้รับการอบรมอย่างวิเศษเช่นนั้น ก็ทรงสามารถปฏิบัติราชการให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีจนทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัย ซึ่งข้าพเจ้าคิดเอาเองว่าคงเปนสิ่งที่ได้ยากเปนแน่ จะนับว่าเด็จย่าทรงเปนกุลสตรีไทยคนแรกที่ทำราชการอย่างผู้ชายก็ได้ ไม่แพ้สาวๆสมัยนี้เลย.

หนังสือเล่มนี้นอกจากจะอ่านเปนความรู้ในเชิงเกล็ดพงศาวดาร

กรุงรัตนโกสินทร์ได้แล้ว ยังเปนบันทึกการจัดงานพระราชพิธีบางอย่าง เช่นงานขึ้นพระที่นั่งอัมพร ซึ่งเมื่องานพระราชพิธีบรมราชาภิเศกรัชกาลปัจจุบัน ทางกองพระราชพิธีสำนักพระราชวังได้มากราบทูลหารือเรื่องเครื่องราชูปโภคที่จะใช้ในวันเฉลิมพระราชมณเฑียร เด็จย่าได้ประทานสำเนาหนังสือนี้ให้อ่าน ได้รับความรู้เพิ่มเติมขึ้นอีกเปนอันมาก.

เท่าที่กล่าวมานี้ขอท่านผู้อ่านได้โปรดรับทราบโดยตระหนักแน่ว่า เด็จย่ามิได้ทรงมีเจตนาจะคุยโตโอ้อวดโฆษนาพระองค์เองในประการใดสมัยใดเลย เพราะไม่เคยมีความจำเปน ความสามารถของท่านย่อมประจักษ์แก่คนทั่วไปในสมัยนั้นแล้วโดยผลงานที่ทรงปฏิบัติ นอกจากนั้นท่านเคยทรงได้รับมาจนชินแล้วทั้งความชมเชยยกย่องจากองค์พระ-มหากษัตริย์ และความเคารพยำเกรงของผู้น้อย ซึ่งไม่ใช่ความกลัวโดยไร้เหตุผลเพราะมีอำนาจ แต่เปนความยำเกรงอ่อนน้อมอันเกิดจากศรัทธาต่อการปกครองที่สัตย์ธรรมเที่ยงตรงกอปรด้วยเมตตากรุณา.

เวลาเด็จย่าทรงเล่าเรื่องเก่า ๆ ท่านทรงเล่าเปนนิทานโบราณคดีเพื่อความรู้และความบันเทิงของผู้ที่ชอบฟังเท่านั้นเอง ฉนั้นอะไรที่เปนการโอ้อวดในหนังสือนี้เปนส่วนของข้าพเจ้าผู้พิมพ์หนังสือนี้ที่นึกอยากอวดและหยิบยกขึ้นมากล่าวเองทั้งสิ้น.

พูนพิศมัย.

วันที่ ๒๕ กันยายน ๑๐๘

ถึงอุปนายกให้ทราบ

ด้วยกรรมสัมปาทิกสภาประชุมในเวลาวันนี้ ได้กล่าวถึงการที่อุปนายกต้องเปนผู้จัดหมากพลูเลี้ยงในเวลางานฉลองหอพระสมุด ได้มีข้อปฤกษาตกลงในที่ประชุมครั้งนั้นว่าจะจ่ายเงินหอให้ อีกประการหนึ่งการที่ต้องหาหมากเลี้ยงอยู่ปรกติทุกวันนั้น ตกอยู่แก่กรรมการ ก็เห็นว่ากรรมสัมปาทิกอื่นไม่ต้องออกทุนรอนอะไร จะมาเปนผู้เสียอยู่แต่อุปนายกผู้เดียวนั้นไม่ควรเลย ประการหนึ่งในคราวหน้าที่อุปนายกต้องหาของเปนอาหารเลี้ยงเวลากลางคืนด้วย ก็เปนอันจะต้องจ่ายเงินให้ทำแล้ว

ครั้งนี้ขอให้จดหมายจำนวนเงินที่ได้ใช้จ่ายในการหาหมากพลูบุหรี่เลี้ยงในเวลางานแลเวลาปรกติมายื่น จะได้จ่ายเงินหอพระสมุดให้ ใช่จะเห็นว่าจะลมจับลมกุมอันใด เพราะพี่ท่านมั่งมีถมไป แต่ที่จะจ่ายให้นี้เพราะจะให้เปนแบบอย่างไปภายน่า เพราะผู้ที่จะเปนอุปนายกต้องทำธุระมากอยู่แล้ว ถ้าถูกคนที่ขัดสนหรือพระวาโยกล้ามาเปนจะได้ความเดือดร้อนมาก

ขอให้ส่งบาญชีเงินเสียแต่เนิ่น ๆ จะได้รวมบาญชีเงินลงริโปต[๑] เพราะในเวลานี้กำลังกาหพกันมากมาก จนต้องเลื่อนวันแจกริโปต ออกไปเปนอาทิตยที่ ๒ ตั้งแต่เปลี่ยนกรรมสัมปาทิกสภาแล้ว

จุฬาลงกรณ์ ผู้แทนสภานายก

---

๑. จากภาษาอังกฤษ Report = รายงาน

หมายเหตุ ในขณะนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกหอพระสมุดวชิรญาณ

น้าพร[1]

วันเสาร์นี้ถ้าฝนไม่ตก เจ้านายไปนา[2] เห็นจะได้ ทั้งน้องนางเธอแลลูกเธอที่ยังไม่ได้ไปมีใครบ้างให้จดมา รถจะปรทุกได้สักเท่าใด ถ้ารถยังมีพอก็ซ้ำได้อีก

สยามินทร์

ที่ ๒/๔๗๑

ท้าวศรีสัจจา[3] ถึงแก่กรรม หน้าที่บังคับบัญชาโขลนว่างอยู่ มีราชการขึ้นจะไม่มีตัวประจำการ ให้ท้าวโสภานิเวศ[5] ไปว่าที่ท้าวศรีสัจจา ท้าวเล็ก ว่าที่ท้าวโสภานิเวศ

ตั้งแต่วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๙

---

๑. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ทรงเรียกตามพระราชโอรสธิดา

๒. ในสมัยนั้นทรงลองทำนากันเองที่ทุ่งพญาไท

๓. ท้าวศรีสัจจา (เลื่อน)

๔. ท้าวศรีสัจจา (เจ้าจอมมารดาอิ่มในรัชกาลที่ ๔)

๕. ท้าโสภานิเวศ (เล็ก)

กรมหลวงทิพยรัตน์ เมื่อ ร. ศ. ๑๑๕ พระชันษา ๓๒ ปี (ซ้าย)
กับ พระภาคิไนย สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร (กลาง)
และ พระเชษฐภคินี สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี
พระอัครราชเทวี (ขวา)

นภาพร

ยายโป้[๑] มาขออนุญาตว่าจะให้นางเนย[๒] ที่เจ็บเปนอไรไม่รู้ออกมารักษาตัวที่สวนดุสิต เพราะตึงอบอ้าวนัก ให้ตรวจดู ถ้าไม่เปนโรคติดกันอนุญาตให้มา

สยามินทร์

เมืองบานดอง

วันที่ ๒๘ พฤศภา ร.ศ. ๑๒๐

ถึงน้าพร

ด้วยฉันได้รับหนังสือลงวันที่ ๗ ฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๑๔ ฉะบับหนึ่ง พร้อมกันทั้ง ๒ ฉบับในวันนี้ ถามหนังสือมาถึงตั้งแต่วานนี้ขึ้นไปแล้ว คงจะไม่ได้อ่าน เพราะพ่อเล็ก[๓]เกิดวุ่นใหญ่ เรื่องคนจับไข้ เมื่อก่อนถึงสิงคโปร์ เปนวันมีพายุใหญ่ฝนตก แกอยู่บนดาดฟ้า จะถูกร้อน ๆ เย็น ๆ อย่างไรหลายวันมาแล้วจึงได้เกิดจับไข้ขึ้น จนวันเกิดก็ไม่ได้นั่งโต๊ะ แต่วันขึ้นบาเตเวียสบายขึ้น จนไปอยู่บุยเตนซอกหายไปสวนกับแม่เล็ก[๔]ได้วันหนึ่ง เย็นถูกแดดแต่ก็ยังไม่เปนไร เย็นซ้ำ

---

๑. คุณหญิงโป้ ภักดีภัหรากร (โอจิว)

๒. เจ้าจอมเน้ยในรัชกาลที่ ๕

๓. สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕. เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสิมา

๔. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ บรมราชชนนี พันปีหลวง

ถูกฝนเข้าอีกไข้กลับ จนกระทั่งวันมาบ้านดองนั้นบ่าวหายอีก เดินทางมาก็สบายดี แต่นานชั่วโมงที่จะออกเหนื่อยมาก คืนที่หนึ่งก็ยังเรียบร้อยอยู่ ต่อคืนที่สองจวนรุ่งฉันได้ยินเสียงอ้วกจนตื่น เห็นผิดสังเกตุ แก้ถูกจนไปดุ เห็นมีแต่แจ่ม[1] ให้เที่ยวตามหมอแดไชยันต์[2] ตกลงเปนไม่มีใครตื่น วันตื่นคนเดียวจึงไม่ได้บอกเลิกการที่จะไปสินดังรายะ พอรุ่งขึ้นก็ไปเสียวันยังค่ำ กลับมาตอนบ่าย ๕ โมง เห็นอาการมากผิดสังเกตุ มีอ้วกไม่ขาด อ้วกออกมาก็อ่อนเพลีย วางยากันตามเรื่องอย่างไทย ๆ ที่เคยรักษาก็ไม่ถอย จึงได้ให้ไปเรียกหมอฝรั่งที่เมืองนี้มาตรวจ ตกลงวางยาคืนนั้น ๑๐ เกรนคราวหนึ่ง

บ้านดอง

ที่ ๑/๒๐

วันที่ ๑๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๐

ถึงน้าพร

ด้วยฉันตั้งใจจะเขียนหนังสือถึง ได้เริ่มต้นขึ้นไว้ในวันที่ ๒๘ ซึ่งเปนวันอาการลูกค่อยเรียบลงสักนิดหนึ่ง แต่เขียนไม่ตลอดพอเกิดความใหญ่ อาการหนักตพัดตเพิดตั้งแต่วันที่เขียนหนังสือได้เท่าที่

---

๑. ท้าวนารีวรคณารักษ์ (แจ่ม ไกรฤกษ์) เปนพระพี่เลี้ยง

๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ พระองค์เจ้าไชยันต์มงคล กรมหมื่นมหิศราชหฤทัย

ส่งมาให้ด้วยนั้นจนกระทั่งวันที่หนึ่งเดือนนี้ จะดับเสียไม่รู้ว่าสักกี่ม่าน ชีพจรนั้นหรี่จนเกือบจะหยุดไปกับมือ แล้วก็กลับหรี่ ๆ ขึ้นมาจนถึงรู้สึกตัว อาการแลรู้สึกอย่างไรได้เขียนจดหมายถึงท่านเล็ก ได้ส่งต้นร่างมาในหนังสือนี้ด้วย ขอเล่าเรื่องอื่น คือในเวลาที่เพียบนี้เพ้อถึงน่าพรมาก[๒] แต่เวลารู้สึกขึ้นมาบ้าง ๆ ที่จวนเต็มทีแล้วเช่นนี้มีบอกได้ว่า 'หม่อมป้าคะ เอียดเล็กเห็นจะไม่ได้การแล้ว วัดอะไรที่แม่เล็กสร้าง วัดมหาธาตุนั้นหรือ' ฉันบอกว่า 'วัดราชบูรณ' บอกว่า 'นั่นแหละเอียดเล็กจะถวาย เหลือนั้นถวายวัดเบญจมบพิตรทั้งหมด' ที่พูดดังนี้เข้าใจว่าพูดถึงเรื่องเงินที่ฉันให้สำหรับซื้อของ ๑๕๐ เหรียญ ซึ่งแกผูกจิตรผูกใจเห็นเห็นเป็นสมบัติของตัว เพ้อเจ้อด้วยเรื่องเงินนี้มาก อยู่สักครู่หนึ่งถาม 'ป้าคะ เอียดเล็กจะไปถวายที่วัดเบญจมบพิตรเอง ไปจากนี่ ๕ วันถึงไหม' นี่เป็นพยานใจ บุญกุศลในสันดานของตัวแกจริง ๆ แต่ฉันให้หวั่นไหว เมื่อวันที่พูดนั้นเป็นวันที่ ๒๗ นับต่อไปเฉภาะครบ ๕ วันในวันที่ ๓๑ แลอาการพอพูดได้บ้างเช่นนี้ แต่ใคร ๆ ฟังไม่ใคร่เข้าใจ มีฉันแลแจ่มเปนผู้เข้าใจมากกว่า

---

๑. สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช

๒. กรมหลวงทิพยรัตน์ เคยทรงพยาบาลสมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นี้ เมื่อประชวรมาแต่ครั้งก่อนในกรุงเทพฯ เมื่อยังทรงพระเยาว์มาก เปนที่ถูกพระทัยมากกว่าผู้อื่นอย่างที่เรียกว่า "ติด" จนสมเด็จพระพันปีหลวงต้องทรงขอร้องให้ทรงช่วยเป็นพระอภิบาล ซึ่งความสัมพันธ์อันสนิทนี้คงมีอยู่จนตลอดพระชนมายุ แม้ในวาระสุดท้ายกรมหลวงทิพยรัตน์ก็ทรงเฝ้าพยาบาลอยู่ตราบถึงทิวงคต.

คนอื่น ตั้งแต่วันที่ ๒๘ ที่เขียนหนังสือค้างไปลิ้นไก่สั้นพูดไม่ใคร่จะได้ แต่ฟังไม่ใคร่จะเข้าใจ ไม่ใคร่มีสติ แต่กระนั้นถ้าฟื้นขึ้นมาพอรู้สึกตัว แลเห็นฉันผงกตัวลุกขึ้นจะกราบได้ครั้งหนึ่ง บอกว่า ‘ทูลลา’ แล้วก็ร้องไห้ไม่มีน้ำตา แล้วก็เผลอไปใหม่ พอรู้สึกขึ้นแลเห็นหน้าฉันก็พยายามที่จะลุกขึ้นไหว้อีกเช่นนั้นถึง ๓ ครั้ง ครั้งหนึ่งบอกว่า ‘เห็นจะตาย’ แล้วก็ร้องไห้ยกมือพนมไหว้ฉันถึงหน้าผาก พอวางมือลงมาก็คว้ากอดแขนฉันไว้ เวลานั้นชีพจรเกือบจะหยุดทีเดียว แล้วก็ค่อยรื้อ ๆ ขึ้นมาใหม่ เผลอไปถามว่า ‘ป๋าเปนอะไร’ แล้วประเดี๋ยวก็รู้สึกตัวขึ้นมาร้องไห้กอดฉันอีก เวลาที่ค่อยมีสมประดีและค่อยสบายสักหน่อยบอกว่า ‘หม่อมป๋าเสด็จอยู่เอียดเล็กค่อยสบาย’ ต่อมานั้นตาไม่เห็นหูก็ตึง อาการทั้งปวงครบบริบูรณ์ทุกอย่าง เปนแต่มีเวลาเปิดให้บ้างเปนบางครั้งบางคราว จนไม่รู้จักใครเลยยังรู้จักฉันกับแจ่มเปนที่สุดซึ่งจะจำแม่ได้ชักบิดตัวให้น่ากลัวเต็มที การที่ดีอยู่อย่างหนึ่งนั้นที่ในตอนปลาย ๆ เมื่อจวนไข้จะถอนนี้ จนโซมเต็มทีแล้วให้บังเกิดตกลามขึ้น กินไม่ว่าอะไร เปนทางที่จะเปิดให้รักษา จนเราต้องประหยัดมือของเราเอง ถ้าจะกรอกลงไปเท่าไร ๆ ได้หมดทั้งสิ้น มีทางที่เห็นว่าดีอยู่อย่างเดียวเท่านั้น ที่หลังมาเมื่อพิศม์ถอยลงแล้วแต่พูดก็ไม่ชัดหูก็ตึง ถ้าเห็นหน้าฉันเมื่อไรยิ้มออกทุกที ถ้าฉันจูบทำจมูกฟืด ๆ จะจูบบ้าง จนถึงหลังกลับพูดได้ถึงทวงทำไมถึงไม่จูบ ฉันจูบแล้วยังบอกว่าตัวยังไม่ได้จูบ ฉันต้องเอียงให้จูบ แต่แม่เล็กนั้นเวลา

อาการมากไม่ใคร่รู้จักถึงจะรู้จักก็ออกน้อย ๆ ไม่ใคร่ยิ้มแย้ม มาถึงหลังนอกหงุดหงิดจู้จี้ขี้อ้อน แต่ถ้าหมอรู้ว่าฉันอยู่ที่นั่นหรือห้ามแล้วเป็นสงบทุกที จะทำอะไรแก้ไม่ยอมทำแต่ฉันว่าเป็นเด็ดขาด ถึงความรักแลความกลัวไม่ได้มีเวลาเว้นว่างลดหย่อนเลย เดี๋ยวนี้คุยจ้อแล้วซักถามอยากได้โน่นได้นี่บ่นแต่เมื่อไรจะหาย ฉันทำกำไลทำขวัญเด็กเกิดใหม่เกิดครั้งที่ ๓ รักกำไลนั้นที่สุดอยากใส่ ต้องเอาไปใส่เดี๋ยววันละหน แล้ววางไว้ข้างที่นอน ทุรนทุรายแต่จะใส่ร่ำไป ต้องเอากำไลเล็กไปให้ใส่ไว้แทนจนได้ กว่าจะตั้งไข่กันใหม่เห็นจะถึงเดือน

ฉันคิดถึงน้ำพรเป็นอันมาก ด้วยได้เคยปลุกปล้ำกันมาแต่ก่อน ครั้งนี้ก็ได้สุขุมาล[๓] กับแจ่มเป็นเพื่อน หาไม่ก็จะเต็มที เธอคงจะคิดเห็นว่าถ้ามีเรื่องที่เล่ามานี้ความทุกข์ร้อนของฉันจะเป็นอย่างไร ถึงเมื่อพ้นทุกข์แล้วจะดีใจเพียงใด ความชอกช้ำยับเยินทั้งใจแลร่างกายยิ่งกว่าตัวเจ็บเอง เพราะตัวเจ็บเองมันเหมือนดำน้ำหรือตกบ่ออยู่ในที่มืดสบายกว่าที่นั่งดูลูกเจ็บนี้เป็นอันมาก การที่ไม่ได้บอกโทรเลขเนือง ๆ ไม่ใช่ขี้เกียจหรือบิด มันไม่มีเวลาแต่ชั้นเขียนโทรเลข อย่าว่าแต่จะเขียนหนังสือเลย แต่เดี๋ยวนี้ค่อยขึ้นแล้วจะบอกให้ทราบเนือง ๆ

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

---

๓. สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี

โฮเต็ลโฮมันน์

เมืองบานดอง

วันที่ ๑๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๐

ถึงท่านเล็ก

ด้วยฉันได้รับหนังสือฉบับเล็กของเธอฉบับก่อนฉบับหนึ่ง ไม่มีเวลาแลความคิดที่จะตอบได้ จึงได้ตอบรับไปทางโทรเลข ถึงฉบับหลังถึงวันที่ ๒๐ พฤศภาคมนี้ก็ได้ตอบรับไปโดยทางโทรเลขด้วย เปนการกันไม่ให้วิตกว่าหนังสือจะหาย การซึ่งจะยกข้อความในหนังสือขึ้นตอบก็ไม่มีประโยชน์อันใด เพราะเปนเวลาที่ได้ล่วงเลยมาเสียช้านาน เพราะได้พูดกันทางโทรเลขแล้ว จึงขอกระโจนไปเล่าเรื่องข้างนี้ทีเดียว การที่ลูกเอียดเจ็บครั้งนี้เปนที่น่ากลัวอันตรายยิ่งกว่าเมื่อครั้งเกาะสีชัง เปนที่ให้บังเกิดความเศร้าโศรกเสียใจทั่วไปไม่แต่บิดามารดา ยิ่งกว่าเมื่อครั้งชายใหญ่[๑] ตาย เหตุใดฉนี้จึงกล่าวดังนั้น เพราะเหตุว่าการที่ลูกชายใหญ่ตายเจ็บรวดเดียวก็แล้วกัน เหมือนอย่างนำเอาคนไปประหารชีวิตเสียทันที แต่ลูกเอียดเจ็บครั้งนี้เหมือนอย่างเอะอะว่าจะเอาไปประหารชีวิตวันละ ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง ตลอด ๑๕ วันเปนที่สยดสยองเงียบเหงาทั่วไป ถึงปลายก็เป็นอันยกโทษ พากันออกอุทานวาจาเช่นนี้โดยมาก

เวลาที่เจ็บก็เฉภาะเหมาะแต่เฉภาะหนักในวันที่ร้าย ๆ คือวันเสาร์

---

๑. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

วันอาทิตย์ วันจันทร ๑ เพียง วันที่ ๑๒, ๑๓ ก็ถือกันเป็นผิดไปหมด ไม่ใช่แต่จีนถือแลไม่ใช่แต่ชาวเราถือ พวกหมอที่มารักษาก็ร้องว่า สำคัญวันเสาร์ วันอาทิตย์ วันจันทร ซึ่งเขาถือว่าเป็นวันหน้าวันตัว วันหลังเหมือนกันกับเรา ถือเป็นไข้ร้ายเหมือนกัน แลข้ามมารู้เรื่อง วันที่ ๓๐, ๓๑ พากันเห็นจริงหมด แล้วร้องว่าไม่ใช่สุปศติชั่น[๑] เพราะ หนักเสียเห็นจริงเห็นจัง เอาแต่แชมเปญกรอกอยู่เสมอไร ทรุดก็เดียว ฉันไม่ได้เคยนอนถอดหนึ่งเกิน ๖ ชั่วโมง มีแต่จะน้อยกว่านั้น ไม่ได้ เคยใจนิ่งเลยสิ้นร้ายร้องต่าง ๆ ที่สุดจนถึงต้นว่าเขามาตระโกนเรียก เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ว่าเป็นขบถเมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๑ จะเอาไปประหาร ชีวิตเสีย มีการหลวงศรีทิพยเนตรกระบวนรองผ้าขาวห่ม พระอรหันต์ ราชการดังเช่นจมื่นรัตนกายชาอยู่ในเวลานั้นถึงกระบวนเฝ้าในกระบวนประมาณ ศัก ๗ ไตรยได้มาคอยจะบังสกุลดังนี้เป็นตัวอย่าง เป็นเหตุด้วยเพราะยิ่ง มากเหลือเกินจนขาเบื้องต่างถ่านต่างเกือบจะไม่อยู่ โลหิตไม่เดินรู้สึก ว่าแตกเปรี้ยะ ๆ อยู่ในหัวอก แต่ปวดหัวเหมือนอย่างเอาค้อนเหล็ก ฉาบยัดเข้าไปไว้ในนั้น จนหมอต้องให้นอนเสียวันหนึ่ง การที่บังคับ ให้นอนเช่นนั้นหาใช่เป็นสุขเพราะนาไม่ เพราะมันก็ไม่หลับ แลต้องว่า ราชการอยู่ในที่นอน ประชุมมีหมออยู่ที่นอน ข้อที่จะวินิจฉัยทุก ๆ อย่างก็ไม่มีผู้ใดจะรับวินิจฉัยได้เพราะเป็นการที่เกี่ยวข้างทั้งสิ้น ในชั้น ต้นที่จะวินิจฉัยการรักษานั้นให้ขอความเห็นแม่เล็ก เมื่อไม่ออกความ

---

๑. จากภาษาอังกฤษ Superstition = การถือโชคลาง

เห็นประการใดเลยยอมมอบให้ฉันเปนสิทธขาดคนเดียวแล้ว ก็ได้วินิจฉัยข้อสำคัญ บางทีไม่มีพวกเราเห็นด้วยสักคนเดียวก็ดี โดยอาศัยเทียบเคียงข้างไหนมีทางรอดแลไม่มีทางรอด ฉันจะต้องกล่าวตามความจริงใจว่าการที่จะต้องรับหน้าที่เปนผู้วินิจฉัยเช่นนี้ นอกจากที่จะคิดเห็นว่าจะรอดมาครั้งหนึ่งแล้ว ที่รอดมาเพราะความวินิจฉัยที่ฉันทำไปตามบุญตามกรรม นับว่าฉันมีกรรมสิทธมากยิ่งกว่าผู้อื่นหมด จึงทำให้กล้าที่จะวินิจฉัย ไม่กลัวว่าจะต้องพาโลโลกลุ้มหรือต้องติเตียนประการใดเปนกำลังอยู่ แต่ถึงครั้งนั้นก็ต้องคิดถึงชีวิตมนุษย์เปนอันมาก ต้องการความตรวจตราด้วยตัวเองในอาการทุกอย่าง แลคิดเหลือที่คิดจนหาเวลาว่างใจนิ่งไม่ได้ แต่ถ้าจะต้องรักษาไข้ผู้ใดที่หนักเช่นนี้ จะต้องเปนผู้วินิจฉัยอีกแล้ว เห็นจะไม่สามารถที่จะทำไปได้แท้จริง ในเวลาที่เจ็บมากนั้นแม้แต่ลูกก็ดูไม่ได้ ต่อเวลาสงบจึงออกมาได้ ฝ่ายผู้หญิงนั้นได้อาศรัยสุขุมาลนั่งหามรุ่งหามค่ำ เปนกำลังอันยิ่งใหญ่ในการรักษาพยาบาล ผู้ที่ได้ผลัดเปลี่ยนบ้างก็เจ้าสาย[1] แลได้จัดเรื่องอาหาร ไม่แต่เฉภาะลูกที่เจ็บตลอดไปจนตัวฉันแลเจ้านายก็ต้องเหน็ดเหนื่อย เพราะอาหารโฮเต็ลไม่พอแก่ผู้ที่ต้องใช้กำลังแลเวลามากถึงเพียงนั้น ฝ่ายข้างหน้านั้นพยาชลยุทธหมอไรเตอรเปนผู้ที่อดทนอย่างยิ่ง เวลาที่ตอนแรกนั้นก็มีแต่นั่งหลับ จะได้นอนเอนลงก็เพียงชั่วโมงหรือสองชั่วโมง ตั้งแต่นั้นไปก็กรมหมื่นมหิศร ได้เปนที่ปฤกษาหาฤๅแลพยายามมาก

---

๑. พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปฏิวรดา

ไม่มีเวร กรมหลวงดำรง[๓] รับการภายนอกแทนข้าเจ้าด้วยก็ได้ เปนกำลังมาก เจ้านายข้าราชการนอกนั้นได้ช่วยผลัดเวรกันทั้งกลางวันกลางคืน เปนผู้คอยพยาบาลแลจดอาการ คนละเวรหนึ่งก็ไม่ต่ำกว่าวันละ ๖ ชั่วโมง แต่เมื่อมีเวลาตกใจก็ได้มาพร้อมกันทุก ๆ คราว เห็นความรักใคร่แลจงรักภักดีกันครั้งนั้นเปนอย่างยิ่ง จะหาผู้ที่ได้นอนถึง ๖ ชั่วโมงมีน้อยตัวนัก

แต่เมื่อถึงอาการที่คลายขึ้นบ้างแล้ว ฉันกล่าวได้ว่าหายเพราะหมอฝรั่ง แลยังมีเห็นต่อไปอีกว่าถ้าหากว่าเจ็บในบางกอกจะเรียกหมอให้หมดทั้งบางกอกมารักษาก็ไม่หายเปนแน่ ไม่แต่เพราะความรู้ ทั้งความอดทนแลความเข้ากันร่วมความคิดแลความตั้งใจไม่ย่อท้อเหน็ดเหนื่อยกาย เปนที่ควรสรรเสริญอย่างยิ่ง ตามความเห็นฉันที่ว่าหมอในบางกอกที่ว่าที่ปานได้ไม่มีความรู้เท่าหมอที่ได้มารักษาฉันเลย

เพราะฉะนั้นการที่ออกมาสเดาะเคราะห์ที่ต่างประเทศ ซึ่งฉันเคยออกมาในเวลาที่นึกสงสัย ถ้าหากว่าถูกหายเปนปรกติในครั้งนี้นับว่าเปนผลของการที่ออกมาสเดาะเคราะห์ถูกที่ จึงได้ความดีมากแต่เพียงนี้

การฉันใจจรมาเปนที่โทมนัสยิ่งกว่าเมื่อสั่งการที่คิดจะเอาเข้าไปบางกอกโดยอย่างใดนั้นเปนไม่มีแล้ว แต่ไม่สั่งก็ไม่มีผู้ใดที่จะคิดได้ว่าควรจะทำอย่างไร เพราะเปนการแปลกปลาดเดิมที บางทีกำลังสั่ง

๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

การอยู่ปีนังก็พับลงไปกับที่ พอฟื้นขึ้นก็ต้องสั่งไปใหม่ ที่สุดจนวันที่ ๓๓ นั้นโทรเลขถึงเธอได้เข้าโค้ดแล้วเสร็จยังแต่จะบอกเวลานั้นเปนหน้าที่อันพิลึกพึงกลัวอย่างยิ่งซึ่งฉันพึ่งได้ทำครั้งนี้ บัดนี้การนั้นรู้สึกเหมือนฝันเห็น เช่นฉันได้ฝันตามที่เล่ามาแล้ว ใคร ๆ ก็ร้องว่าเหมือนฝันเห็น ยากที่จะเห็นจริงได้ว่าจะรอดอยู่ได้ดังนี้

ฉันขอจบเรื่องนี้ไว้เพราะไม่สามารถที่จะพรรณนาให้ตลอดได้เพราะมันเลือนเหมือนฝัน วันคืนก็ช้าเหลือประมาณ การที่จะจำอันใดที่เปนไปในวานนี้ให้แม่นยำในวันรุ่งขึ้น นอกจากที่จดไว้แล้วก็เปนอันยากยิ่ง แต่ฉันนั้นจะจับปากไก่หรือดินสอไม่ได้มันสั่นเหมือนกรมพระเทเวศร์อยู่เปนนิจ

ในการที่จะหายเจ็บครั้งนี้ ถ้าหมอแจ้งว่าพอจะเดินทางเมื่อใดได้ ก็จะออกเดินทางไปตามคำสั่งของหมอ ไปลงเรือกลับกรุงเทพ ฯ ทีเดียวไม่คิดจะแวะสิงคโปร์อีก เพราะเห็นว่าจะระเหระหนอยู่ไม่เปนที่นั้น ไม่เปนที่ไว้ใจได้ ขอให้เธอคัดหนังสือซึ่งว่าด้วยเรื่องอาการลูกนี้ให้กรมหลวงเทววงษ์[๑] ทราบด้วย เพราะจะคัดจะเขียนอีกฉะบับหนึ่งก็เปนการประดักประเดิดด้วยคนทั้งป่วยยังต้องเข้าเวรประจำพยาบาลอยู่ จะเปนความลำบากแก่เขามากนัก

ความรู้สึกคิดถึงบ้านมากในเวลาที่มีความลำบากเช่นนี้ หักได้แต่ว่าเหมือนมาหาหมอรักษาโรคซึ่งจะรักษาที่บ้านไม่หายเท่านั้น

---

๑. พระบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ สมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ

ป.ล. อนึ่ง เมื่อเขียนหนังสือนี้แล้วได้รับหนังสือของเธอลงวันที่ ๒๕ พฤศภาคมอีกฉะบับหนึ่ง มีความขอบใจเปนอันมากที่ได้ตรวจตราการทั้งปวงโดยเอื้อเฟื้อแลบอกมาให้ทราบ ฉันคิดถึงเธอมากด้วยเหตุหลายประการหลายขณะ

โฮเต็ลโฮมันน์

ที่ ๒/๖๒

บานดอง

วันที่ ๑๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๐

ถึงน้าพร

ด้วยฉันได้รับจดหมายลงวันที่ ๒๔ พฤศภาคมในวันนี้ หนังสือฉบับก่อนก็ยังไม่ได้ส่งเพราะต้องรอคอยฉบับอื่นซึ่งยังไม่แล้ว นึกจะไปเรียกเอามา ป.ล. ลงไปก็ประดักประเดิด จึงได้เขียนเสียใหม่ ฉันได้ทำโทรเลขจะได้ส่งในเวลาพรุ่งนี้เช้า ตอบรับตามเคยแต่เห็นชอบในการที่ได้จัดไปนั้น หนังสือที่เจ้านายมีมาขอให้ขอบใจโดยทางโทรเลขนั้น เพราะจะตอบรายตัวก็ไม่ไหวแต่ไม่มีเวลาไม่มีมือจะเขียน

ในข้อต้นที่เขียนจะต้องถามข่าวพระยาอิศรานุภาพ[๑] ตาย ทำออกรวน ๆ จะหมดอย่างไรอยู่ พอได้ข่าวพระยาอิศรานุภาพก็นึกถึงคุณสวน[๒] ทันที

---

๑. พระยาอิศรานุภาพ (เอี่ยม บุนนาค) บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ

๒. คุณสวน บุนนาค ธิดาสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ

การพยาบาลในครั้งนี้มีทั้งความทุกข์แลความสนุกขัน ๆ ซึ่งรู้สึกสนุกได้ต่อเมื่อเวลาอาการคลายแล้ว แต่ที่จะเขียนให้เหมือนนั้นไม่ได้เปนอันขาด ทั้งจะจำก็ไม่ได้ตลอด วันหนึ่งมันรู้สึกสักเดือนหนึ่ง ปรอตในตัวเคมเหลือจำมีจิบบ้างยี่สิบห้าบ้าง ด้วยความตกใจแลความสังเวชเปนพ้น ด้วยอดนอนบ้างด้วยเหนื่อยบ้าง แต่ที่ถึงชีพจรไม่มีนั้นพระยาชลยุทธ แกนั่งทั้งกลางคืนกลางวันเสีย ๗ คืน ๗ วัน แต่จะกล่าวว่าไม่ได้หลับเลยไม่ได้ เพราะแกนั่งกำชีพจรดูซึ่งมันหรี่ ๆ เคลิ้มไปอย่างไรพอรู้สึกขึ้นมาเห็นชีพจรหายไปเสียแล้ว ลุกขึ้นทลึ่งวิ่งตามหมอตามใช้ยันต์ เที่ยวไล่บอกใคร ๆ ที่พบทุกคนว่าชีพจรทูนหม่อมหายเสียแล้ว จึงตั้งกันเข้ามาดูได้ความว่าสมองพระยาชลยุทธหาย ไม่ใช่ชีพจรหาย ตาหมอไรเตอรซึ่งเข้ม[๑] อยู่อย่างเดียวกันเข้าไปลองปรอตครั้งหนึ่ง ถามว่าปรอตเท่าไรบอกว่า ๑๐๑ เศษ ๔ อีกครั้งหนึ่งไปนั่งนับชีพจรอยู่สัก ๓ มินิตจึงได้นึกสงสัยขึ้นมาเที่ยวไล่ถามคนโน้นคนนี้ว่านี่ยังไม่ถึงมินิตอีกหรือ เคระอะกันเข้าไปดูจึงได้รู้ว่านาฬิกาหยุด ฉันเองคงจะมีมากแต่ออกไม่ใคร่รู้ตัวรู้สึกแต่กระทบโต๊ะบ้าง โดนบานประตูบ้างไม่รู้ว่าเท่าไร ๆ ต้องทะเลาะกับหมอที่เปนเรื่องยืดยาวไม่ใช่ของเล็กน้อย ต้องถึงร้องว่าหน้ากระดาษไม่พอ เพราะเปนเรื่องที่เก่ง ๆ มาก จนถึงวันนี้ก็ยังได้ทะเลาะกันเปนการใหญ่ไม่ใช่เล่น

๑. 'เข้ม' เป็นศัพท์ที่ทรงใช้ = อดนอน

อาการวันนี้ปรอทอยู่ใน ๙๙ เศษ ๑ เศษ ๒ มี ๙๙ ถ้วนอยู่เวลาหนึ่ง เดี๋ยวนี้พลิกตัวเองได้ทั้ง ๒ ข้างแล้ว แต่พลิกข้างขวาอยู่จะขัด ๆ อยู่ ๆ ด้วยตะคริวมันชักเสียมากเหลือเกินถึงกับร้องโอย ๆ เหมือนเปนโรคประจุบัน เวลาพรุ่งนี้ก็คงจะเรียบขึ้นอีก อาหารก็กินได้มากขึ้น ในระยะต่อไปนี้ก็จะต้องระวังเรื่องอาหาร

เอียดน้อย[1] องค์รุมหงิด ๆ แต่บัดนี้ปรอทถอยแล้ว แม่เล็ก[2]ได้ให้ดูหนังสือพิมพ์มาเก่ง ๆ มาก มีความยินดีที่น้องรองของฉันสนุกสนานต่อยู่

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

นภาพร

ข้างในไปดูจับช้างนั้นวันที่ ๑๘ เปนวันเข้าเพนียด ไปแต่พวกที่จะถ่ายรูป ให้เจ้าสายคุมสำหรับดูที่ตั้งกล้อง

วันที่ ๑๙,๒๐ เจ้านายพี่นางน้องนางลูกเธอเจ้าจอมที่เคยตามเสด็จ ลูกท่านกลาง[3] แลหญิงทิพ[4]

---

๑. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. พระเจ้าบรมวงศ์ ชั้น ๔ พระองค์เจ้าประภัศร

๓. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงศ์

๔. หม่อมเจ้าทิพยสัมพันธ์ พระธิดาในสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

การที่ลูกกรมพิทย[1] จะไปอยู่กับจิระ[2] วันนี้ไม่ใช่หรือ ให้ส่งท้าววรจันทร์[3] ไปส่งแลรถม้าการเลย

นภาพร

หญิงใหญ่ เจ็บมากกว่าหนาวรู้ร้อนนัก หากเปลี่ยนไม่เห็นที่ไหน อากาศก็อบอ้าวมาก เห็นแต่ท่าจะหนักกว่าก่อน ถ้าจะย้ายเจ้านายพี่นางน้องนางมาวรนาฏจะโกลาหลกัน จะกลับบางกอกเสียก่อนฉันกลับก็จะได้ แต่ก็ไม่แน่ว่าหญิงใหญ่จะไปได้เมื่อใด ถ้ากำลังเช่นนี้ก็ยังไปไม่ได้ เจ้านายกลับมารับบ่ายหรือมารับเช้าคงไม่มีเวลาพอ ฉันอยากจะกลับ แต่ก็จะยังกลับไม่ได้เหมือนกัน ขอให้คิดการให้พอดีด้วย

นภาพร

กรมหลวงสมรรัตน[5] และศรีนาค[6] ได้ช่วยพยาบาลหญิงใหญ่อยู่ ขอให้ท่านอยู่ก่อนทั้ง ๒ องค์

---

๑. หม่อมเจ้าสุมนมาลย์ พระธิดาในพระบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา
๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช
๓. ท้าววรจันทร์ (เจ้าจอมมารดาวาดในรัชกาลที่ ๔)
๔. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์
๕. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ๔ พระองค์เจ้าโสมาวดี กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ์
๖. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ พระองค์เจ้าศรีนาคสวาสดิ์

นภาพร

ลองสำรวจดูว่าคนที่อยู่ในวังสวนดุสิตนี้สักเท่าใด ให้พอมี เค้ามูลดีกว่าเดาคเนเอาจะได้หรือไม่

สยามินทร์

พระยาสิง[1] มาต้องการลูกเจ้าพระยาสุรพันธ์ไปเปนตัวแทน ตกลงเปนให้นางไลไป เพื่อจะปลดเปลื้องอย่าให้กระจุยกระจายขอให้จัดใครไปส่งสักคนหนึ่ง ออกจะเปนพระราชทาน

สยามินทร์

นภาพร

ฉันคิดถึงในวังจะไปออกแขกเมืองจะเข้าไปบ่ายโมงหนึ่ง นอนกลางวัน ขอให้ส่งนางจัน[2] ไปจัดที่นอนเดี๋ยวนี้ แล้วให้พวกเวลาปรทมตามไปกับฉัน ส่วนนางเอิบ[3] เอาไว้บ่าย ๔ โมงจึ่งให้ตามไป

สยามินทร์

---

๑. พระยาศรีสัชนาลัย (เจิม บุนนาค)

๒. เจ้าจอมมารดาจัน ในรัชกาลที่ ๕

๓. เจ้าจอมเอิบ ในรัชกาลที่ ๕

นภาพร

วันนี้จะมีประชุมปฤกษาราชการเวลาค่ำ เรื่องรดน้ำสังข์ช้างใน ถ้าลงมือบ่าย ๕ โมงได้ดี พระที่นั่งราชฤดีหรือสัตตาภิรมย์ถ้าหลังแรก ยังมีแดดอยู่

วันที่ ๑๗ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑

นาฬิกาแบนกระจกแตกตั้งแต่วันที่ ๑๗ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑ ให้คิดค่าป่วยการจากนางเลื่อน[๑] วันละ ๖ บาทกว่านาฬิกาจะใช้การได้ ถ้าต้องเสียค่าเดินทาง แลค่าใช้สอยที่ออกไปแก้มากน้อยเท่าใดให้เอากับนางเลื่อนทั้งสิ้น

ทางพระสงฆ์เดินเบิกสพาน แลรับผ้าที่วัดเบญจมบพิตรในการฉลองสพานแลหอรฆัง พระประชุมกันที่ศาลาบรรณรัสภาค ครั้นถึงเวลาประโคมแตรสังข์พิณพาทย์ทุกวง พระสงฆ์เดินตามลำดับบรรดาศักดิ์ ไม่ต้องถือตาลิปัตร มาตามถนนระหว่างพระที่นั่งทรงธรรมแลพระที่นั่งทรงผนวชรับรัตคตอกซึ่งกรมหมื่นสรรพศาตร์จะถวาย แล้วข้ามสพานพระรูป แล้วเลี้ยวขวาขึ้นไปถึงสพานเจ้าคุณจอมมารดาสำลี[๒]

---

๑. เจ้าคุณจอมมารดาเลื่อน ในรัชกาลที่ ๕

๒. เจ้าคุณจอมมารดาสำลี ในรัชกาลที่ ๔

รับผ้าอุตราสงฆ์จากพระราชเทวี[๑] แล้วไปตามถนนริมกำแพง กลับขึ้นทางถนนหน้าพระอุโบสถ เลี้ยวซ้ายมาตรงถนนสพานพระรูปแล้วเลี้ยวขวาไปตามถนนข้างพระอุโบสถ ข้ามสพานถ้วย รับผ้าสังฆาฏิของพระราชทานแล้วไปตามถนนตรงสพานถ้วยนั้น ขึ้นบนสนามที่หอระฆัง รับผ้าอังสะซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอแลผ้ากราบซึ่งพระยาราชสงคราม[๒] จะถวาย แล้วกลับถนนหน้าวิหารสมเด็จ รับผ้าอันตรวาสกซึ่งกรมหลวงดำรงราชานุภาพจะถวาย แล้วข้ามสพานงาเลี้ยวซ้ายไปตามถนนริมคลองถึงสพานท้าววรจันทร์รับผ้ารัตคตเอวซึ่งท้าววรจันทร์จะถวาย แล้วกลับตามทางเดิมไปตามถนนริมคลองไปครองผ้าที่พระรเบียง เวลาพระครองผ้าพิณพาทย์ประโคมสาธุการทุกวง เมื่อครองผ้าแล้วพิณพาทย์ทำรับพระต่อไปทุกวง พระแยกกันเปนคณะ ๆ ละ ๕ ไปตามที่ซึ่งจะต้องสวดมนต์นั้น เปนเสร็จการทางเบิดสพาน ต่อนั้นไปสวดมนต์ฉลอง

นภาพร

ในการแห่พระขึ้นกฐินนั้น ถ้าให้เจ้านายน้องนางเธอแลลูกเธอไปดูได้ด้วยจะดี เพราะฉันจะชวนทำบุญต่อไปข้างหน้าด้วย ถ้ารถไม่พอ

---

๑. สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี

๒. พระยาราชสงคราม (กอน หงษกุล)

ผ่อนเปนท่องเที่ยว เดินเล่นตามเขาก็สบายดีเปนไรไป

สยามินทร์

นภาพร

บาญชีคนสวนดุสิตผิดที่ฉันคาดมาก อยากจะรู้ว่าในวังเท่าใดอีกฝ่ายหนึ่ง ขอให้ช่วยนับอีกคราว

สยามินทร์

การที่เล็ก[1] จนบ้านให้ลูกเธอไปเช่นครั้งวังสราญรมย์

นภาพร

เจ้าจอมห้องเหลืองชั้นที่เรียกเจ้าจอมนั้น เขาบ่นกันมานานแล้วว่าเปนสัตว์นรก งานวัดมีมาเปนนานก็ไม่ได้ดู ฉันว่าจะให้มาก็เลย ๆ ไป มันจะแช่งฉันให้ตายจะได้มาดู ปีนี้เห็นว่าว่างอยู่ปล่อยให้มาเสียบ้างจะดี รถไม่พอก็เปลี่ยนกันไป ให้มาค้างคืนที่นี่[2] ที่อยู่ก็มากพออยู่ เมื่อไม่มีกำลังจะมาก็แล้วไป อย่าให้เปนเกณฑ์ แลแบ่งไปอย่าให้มากเกินรถ

สยามินทร์

---

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๑ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ

๒. ที่สวนดุสิต

ให้ประกาศทั่วกันว่าเดี๋ยวนี้น้ำรู้สึกกร่อยแล้ว ขอให้ระวังตัว น้ำในคลองให้เพียงแต่อาบแต่อย่าใช้กิน ได้สั่งให้เรือน้ำจืดมาจอดที่สะพานห้องเครื่อง ถ้าผู้ใดจะเอาไปกินให้มาตักไปจากที่นั่นได้ทั้งผู้ดีแลไพร่

ขอให้นำพรบ่าวร้องซ้ำเสียอีก น้ำจืดซึ่งมาจ่ายนั้นสำหรับกิน อย่าให้ใช้อย่างอื่นนอกจากทำกับเข้าหรือต้มกิน ถ้าน้ำอาบให้ใช้น้ำในท้องคลอง ห้ามอย่าให้กินน้ำในท้องคลอง ให้กินน้ำจืด ห้ามอย่าให้ใช้น้ำจืดชำระล้างอันใด

ขอบอกกล่าวนำพรว่าเวลานี้น้ำจืด แต่สู้น้ำในถ้วยแก้วเราไม่ได้ เว้นแต่กินไม่ตาย ที่เปนทั้งนี้เพราะเขาเปิดประตูน้ำให้น้ำเข้ามาเวลาหัวน้ำขึ้น ไพร่ ๆ ไม่ต้องห้ามก็จะได้ เว้นแต่ไม่ห้ามมันก็จะเผลอเวลาเค็มก็จะฉันได้อีก จะทำอย่างไรแล้วแก่จะโปรด

ในการที่จะให้ตราแชกผู้หญิง ๒ คน[๑] เวลาพรุ่งนี้นั้นควรจะให้ที่พระที่นั่งจักรีท้องพระโรงเวลาเลี้ยงแล้ว ต้องให้เจ้าพนักงานตราแต่ท้าวนางแต่งตัวนำเฝ้า เมื่อให้ตราแล้วจึงนำขึ้นไปเฝ้าทางห้องเขียวพระราชินีต้องเสด็จออกด้วย ให้เจ้าพนักงานมาตั้งเก้าอี้เหมือนอย่างแบบให้ตรา ให้พระองค์เจ้านภาพรบอกนัดหมายทั้งที่กรมวังแลที่ท้าวนางให้ตลอด

---

๑. มารดาและภรรยาเจ้าพระยาไทร

นภาพร

พรุ่งนี้การเลี้ยงวันเกิดเอียดเล็ก แล้วมีหนัง ข้างในออกดูได้

สยามินทร์

โรคเข้าข้อแลออกดอกนี้เกิดจากหญิงแลชายประพฤติลามกคบคนไม่เลือกหน้า จึ่งได้เปนเชื้อสายให้เกิดโรคเช่นนี้ขึ้น เมื่อคนอยู่ดี ๆ จับไข้แล้วให้เมื่อยปวดไปทั่วสรรพางค์แลมีส่าส้านออกจากภายในให้เปนผื่นตามตัวทั่วไป ไม่ใช่แห่งสองแห่งเช่นนี้ เหตุใดจึ่งจะเรียกว่าเปนโรคอย่างเดียวกันกับผู้ที่ประพฤติลามกเช่นนั้น คำที่เรียกนี้ เมื่อฟังก็ได้ยินว่าเปนคำหยาบแต่อยากจะเรียก เมื่อเรียกออกมาก็ต้องหัวเราะทุกครั้ง เพราะฉนั้นผู้หญิงซึ่งมีมารยาตรหรือผู้ซึ่งจะกราบบังคมทูลไม่ควรจะใช้เรียกชื่อไร้ซึ่งไม่ใช่อย่างเดียวกันกับโรคนี้ อันเปนถ้อยคำของคนที่กักขฬะหยาบช้าบัญญัติขึ้น ควรจะเรียกตามความจริงว่าไข้ส่าหรือไข้มีส่า การที่จะแสดงให้รู้ว่าปวดหรือเมื่อกล่าวถึงปวดก็ให้พูดอย่างภาษาไทยตามธรรมเนียมว่าเวลานี้กำลังปวด อย่าให้กล่าวว่าเวลานี้กำลังเข้าข้อ ถ้าหากว่าเวลากำลังเปนเม็ดส้านออกตามตัวก็ควรจะกล่าวว่ากำลังส่าส้านออก ไม่ควรจะกล่าวว่าออกดอก ซึ่งเข้าใจง่ายกว่ากันพูดก็ง่าย เว้นไว้แต่ผู้ใดไม่พอใจจะเรียกอย่างเก่าให้กระดุกกระดิกจั๊กจั๊กเดียมในใจ ก็ไปหาพวกพ้องซึ่ง

---

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา

ร.ศ. ๑๒๒ พระชันษา ๓๙ ปี

โสมมพูดกัน อย่าให้พูดในที่สมาคมแห่งผู้ดีทั้งหลายเปนอันขาด

นภาพร

ฉันอยากให้เจ้านายวังหน้าได้เที่ยวรถตามถนนนอกเมือง เพราะไม่เคยมีช่องเที่ยว ให้ขึ้นรถยนต์ไปตามถนนชื่อถนนประแจจีน ถนนราชดำริห์ ถนนหัวลำโพง ถนนสนามม้า ถนนประทุมวัน เลี้ยวถนนพยาไทกลับมาเสวย

จ. ป. ร.

ให้สุขุมาลสั่งให้เจ้าจอมในวังมาเที่ยวอย่างปีก่อน[๑] พวกไม่ได้ตรากให้มาเถิด ขังเขาเหลือเกิน บาป

(ข้อสัญญาเหล่านี้ทรงเขียนเมื่อพระราชทานตุ๊กตาเทวดาขี้ข้าง ซึ่งทรงเลี้ยงแก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิรัฏกุลินี ในราวปี ร. ศ. ๑๒๓)

ข้อสัญญา

ข้อ ๑. หมาตัวนี้ตกลามมาก เพราะฉะนั้นจะไม่เลี้ยงให้สวรรค์ในทางกิน จะไม่ให้กินจนเสียรูป

---

๑. เที่ยวงานวัด.บญจมบพิตร

ข้อ ๒. จะไม่ปล่อยให้วิ่งกลางถนนจนเสียพระราชศรัทธา

ข้อ ๓. จะไม่ให้ติดสัตว์หมาตัวอื่นนอกจากอ้ายปรินซ แต่ต้องระวังเบื้องต้น คือ หมาตัวนี้ใจแขงเรี่ยวแรงจะดุก็ได้ ถ้าให้คุ้นเคยกับหมาตัวผู้ตัวอื่นจนรักเสียแล้วอาจจะไม่ยอมอ้ายปรินซ ถ้าไม่ยอมแล้วไม่มีทางที่จะแก้ เพราะตื่นมันตื่นเดียวถึบอ้ายปริซนอนหงาย เหตุว่ามันเด็กกว่ากันแต่แรงน้อยกว่ากันเอง ๆ ด้วย ที่หวงเช่นนี้เพราะหมาที่ขาวบริสุทธเปนแก้วแท้มีอ้ายปรินซกับอีเบส ๒ ตัวเท่านี้ ที่มาใหม่ก็ไม่ขาวเหมือน

ข้อรับรอง

๑. รับรองว่าอีเบสนี้จะฉลาดเปนแน่ เดี๋ยวนี้รู้ภาษามากกว่าอ้ายปรินซเสียแล้วทั้งอ่อนกว่า

๒. รับรองว่าไม่บ้าไม่พู่เช่นอีทองวิกหรืออีเซ้ล

๓. หมาตัวนี้แขงแรงที่สุดตั้งแต่ได้เห็นมา นอกจากบ้าเช่นอ้ายยอชไม่เห็นมีตัวใดเคยแรงเท่า คำที่ว่าแรงนี้ไม่ใช่โดยดึงดัน แรงโดยกล้ามเนื้อยาว กระโดดได้สูงถึง ๔ ศอก เพราะฉนั้นเปนหมาที่จำจะต้องยอมให้วิ่งเต้น จะให้หมอบแมบอยู่ข้าง ๆ ที่เดียวเช่นหมาที่ไม่มีแรงก็ไม่ได้ ขอแต่อย่าให้ไปเต้นกลางถนนลับหลังเจ้าของ

ข้อที่เสียของอีเบส

๑. ตกลามอย่างประเสริฐ แต่ห้ามด้วยปากอยุด

๒. เวลาไปไหนกลับมาเร่งรวังตัว อาการโลดขึ้นถึงหน้าอกนอนหงายทิ้งยื่นด้วยความคิดถึง แลกระโดดขึ้นกระโดดลงบนตักตะกุยตะกายจนเลือดออก เวลานั้นคนนอนต้องให้คนยึดไว้เสียให้แน่น จนความดีใจนั้นซาลงแล้วจึงปล่อย ยังมีไม่อยู่ข้าง ๆ ถึงวันหนึ่ง ถ้าวุ่นเหลือเกินต้องเฆี่ยน ทั้งเฆี่ยนเช่นนี้ครั้งเดียวยังไม่สาแก่ใจ ๓ ครั้งก็ได้ ไม่วิ่งหนี ยังเคลียอยู่เช่นนั้นเอง ข้อนี้บางทีจะผิดกันได้ในชั้นแรก เพราะมันรักฉันเหลือเกิน อย่าเพ่อเฆี่ยนเลยดีกว่า จนมันรักแล้วถ้ายังทำฤทธิ์อยู่จึงค่อยปราบปราม ฤทธิ์นั้นไม่ใช่เปนเล่นสนุกหรือไม่ใช่บ้า เพราะสันดานยินดีแรง

๓. เสียงดังเหลือประมาณ เห่าหรือร้องไม่ใช่เสียงแก้วหูแตก เปนเสียงหลอดเปิดควันเวลาหมอกลง เหลือที่จะทนทานทีเดียว ร้องขึ้นก็อไรไม่ออก ข้อนี้จึงเอาไว้ไม่ได้เพราะไม่มีเวลาอยู่กับมันเสมอ ถ้าอยู่ด้วยเสมอแล้วก็ไม่มีความลำบากในเรื่องนี้

๔. ไม่เปนหมาขี้เห่าด้วยลำพังตัว แต่มีอ้ายปรินซ์เปนบ้าจี้อยู่ด้วย สารพัดที่จะเห่า พอเห่าขึ้นแล้วอื่นปล่อยโครมออกไปด้วยทุกที ถ้าเอาอ้ายปรินซ์ไว้ไม่ให้เห่าได้อื่นไม่เห่าเลย จึงเข้าใจว่าเห็นจะไม่ใช่หมาขี้เห่า

๕. เรื่องดุมีเงาอยู่บ้าง แต่ดูเหมือนจะเปนเพราะตกใจเมื่อแรก ๆ มา แลดูเอาอย่างอ้ายปรินซ์บ้าง ถ้าอยู่แต่ลำพังแลระวังปราบอยู่เห็นจะไม่ดุ

อีเบสนั้นเห็นจะจวนได้ฤกษ์ วันนี้วิ่งขึ้นมาหาฉัน พอมาถึงเข้าไปชมเชย อ้ายผู้ชาย ๓ ตัวรุมกันดมไม่อยุดเลยโกรธวิ่งหนีกลับ อยู่ประเดี๋ยวเดียว ถ้าได้ที่เมื่อใดให้มาเอาอ้ายปรินซ์ไว้ที่สวนนกไม้[๑] ไม่ต้องบอกฉันก็ได้ ฤๅถ้าเอาไปไว้เสียด้วยกันสักวันหนึ่งสองวันจะดีกระมัง เพราะกว่าอ้ายปรินซ์จะหายเซอะจะพอดี คราวก่อนเซอะเสียเปนหลายวัน พอหายเซอะสักสองวันก็หมดสัตว์

วันที่ ๗๐ พฤศภาคม ร.ศ. ๑๒๕

ถึงนภาพร

ไฟไหม้ในวังปล่อยไปเลย ๆ ไม่ได้ จำต้องมีโทษและมีรางวัล แต่ะเด็กที่เปนต้นเหตุนี้มันเด็กเกินไป จะลงโทษก็ไม่ได้ มีแต่ยายถมเปนผู้ที่ควรได้รางวัลหรือควรจะมีโทษ คือว่าถ้ายายถมนั้นเปนคนอยู่ในเรือนนั้น ควรจะมีโทษในการที่ไม่ระวังระไวปล่อยให้เด็กถึงขีดไฟ แต่เปนผู้ที่รู้เหตุขึ้นก่อนจึงดับได้ ควรยกโทษภาคฑัณฑ์ไว้ แต่ถ้ายายถมนั้นเปนโขลนประจำด้าน ให้เรียกเงินจากเจ้าของเรือนมาให้รางวัล ๒๐ บาท

สยามินทร์

---

๑. ตำหนักสวนนกไม้ เปนที่ประทับสมเด็จพระบีตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี ขณะนั้นเปนพระนางเจ้าพระราชเทวี

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ ดั่งว่า การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาฝ่ายในเสื่อมทรามร่วงโรยลงทุกปี มีแต่พระราชวงษานุวงษ์เจ้าจอมอยู่งานก็ไม่ถึง ๓ ใน ๔ พนักงานก็มีแต่สัก ๓-๔ คน ถ้าจะว่าไปตามแบบอย่างผู้ที่บิดเบือนเสียไม่ไปถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ก็นับว่าเอาน้ำใจออกหากจากใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แต่ทรงพระราชดำริหว่า ผู้ซึ่งจะเปนเช่นนั้นจริงก็จะมีบ้าง แต่ที่พลอยทำตามไปเพราะเห็นว่าเก้อยากอวดดีตามบ้างก็จะมี เจ้าพนักงานฝ่ายในก็ย่อมจะล้าโทรมลงไปไม่รักษาแบบอย่าง ต่างคนไม่เอื้อเฟื้อ น้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีหนึ่งก็จะได้กินกันไม่ถึงครั้งหม้อ จะปล่อยให้ราชประเพณีอันมีมาแต่โบราณเสื่อมสูญเสียไปนั้นไม่ควร

ให้พระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ์ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา ท้าววรจันทร์แลท้าวนางอื่น ๆ ทั้งหมด ประชุมพร้อมกันที่หอพระเจ้า หาตัวเจ้าจอมมารดาเจ้าจอมอยู่งาน พนักงาน บรรดาที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดไปให้ทำสัตยานุสัตย์สาบาลตัวตามแบบพิมพ์เรียงตัวกันแล้วรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ให้สำเร็จในเวลาค่ำวันที่ ๑๕ นี้จงได้ ถ้าผู้ใดไม่สมัครกระทำสัตยานุสัตย์สาบาลรับน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ให้จดหมายรายชื่อขึ้นมาทูนเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท

ถ้าผู้ใดป่วยไข้ขึ้นมารับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาไม่ได้ ให้นำน้ำลงไปให้รับพระราชทานถึงเรือน เรียกค่าธรรมเนียม ๓ บาท

ถ้ามิได้ป่วยไข้แต่ไม่ขึ้นมาให้เรียกกึ่งตำลึง ถ้าเปนหม่อมเจ้าแลพนักงานให้ลดอัตราค่าเกาะนี้แต่กึ่งหนึ่ง เงินได้มากน้อยเท่าใดให้แจกแก่พนักงานจ่าโขลนผู้นำน้ำพระพิพัฒน์สัตยาไปให้รับพระราชทาน แลที่เปนผู้เที่ยวติดตามขึ้นมารับน้ำพระพิพัฒน์สัตยาให้ทั่วกันตามเยี่ยงอย่างมาแต่ก่อน

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๕ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

สยามินทร์

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ผู้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวังในขณะนั้น ถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ผู้ทรงเป็นอธิบดีฝ่ายใน

กระทรวงวัง
วันที่ ๑ พฤศจิกายน ศก ๑๒๕

ทูลให้ทรงทราบ

หม่อมฉันได้เขียนแผนที่ใหม่มานี้แล้ว พระกระแสร์ที่แก้ไข ก็คือ ปัดเจ้าจอมไปข้างพระที่นั่ง เพื่อจะได้รับแขกเมือง[1] ให้ใกล้เท่านั้น กับแยกของถวายให้มีช่องกลาง ได้ทอดพระเนตรเห็นหน้า นอกนั้นก็คงเดิม

จะวางที่ควรหมายให้ท้าวนาง เถ้าแก่เป็นสองสายตรงอย่างเสนาลคร แขกเมืองอยู่ตรงกลางคู่น่า พุ่มแซกหว่างเสนาคู่น่ากับแขกเมือง เจ้าดารา[2] อยู่น่าของ เยื้องน่าพระที่นั่งข้างขวา หลักมีเท่านั้นเอง

นริศ

---

๑. เจ้าฟ้าแสนหวี.

๒. พระราชชายา เจ้าดารารัศมี

ถวายพระหัตถ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตน์ ฯ ทูลเกล้า ฯ ถวาย

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕

ขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวาย แผนกรับแขกเมืองพรุ่งนี้ ซึ่งได้กะผู้นั่งตามแปลนที่สมเด็จกรมหลวง[๑] ประทานมา เพื่อขอพระบารมีปกเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

นภาพร

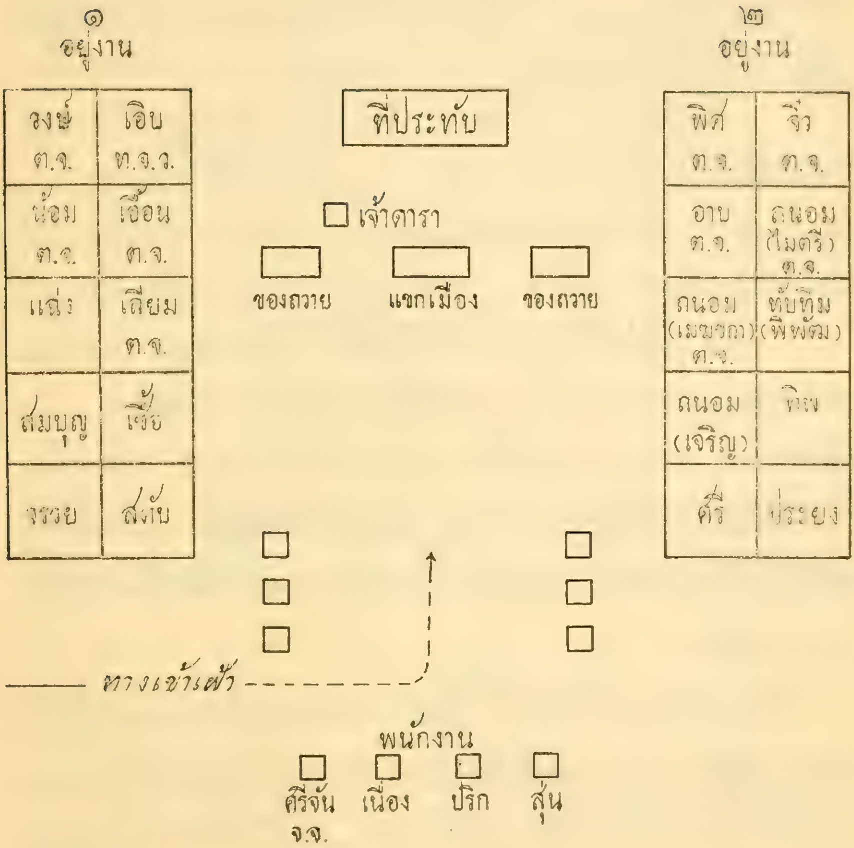
พระราชหัตถเลขา

กลัวจะเผ้าห่างนัก ถ้าเฝ้าห่างนักหูฉันตึงฟังไม่ได้ยิน จะเกิดเสียพระเกียรติยศขึ้น เอาเจ้าจอมอยู่งานไปเสีย ๒ ข้างเก้าอี้ เลื่อนของถวายและผู้ที่เฝ้าขึ้นไปจะดีกว่า ได้ขีดมาในแผนที่แล้ว ของถวายตั้งกลางเช่นนั้น บังหน้าคนที่มาเฝ้า

---

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.

แผนที่แขกเมืองเข้าเฝ้า

สวนดุสิต

วันที่ ๒๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๕

ถึงนภาพร

ในการที่ชายบริพัตร จะขึ้นบ้านได้เตรียมรับเจ้านาย เจ้าจอมมารดา และเจ้าจอมที่เปนญาตินั้นอนุญาตให้ไป

สยามินทร์

(เรื่องงานเฉลิมพระที่นั่งอัมพร)

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕

นภาพร

ที่รับภรรยาข้าราชการ ซึ่งบอกวันนั้นฉันหลงชั้น เตรียมไว้ที่สพานชั้นบน พอตกบ่ายแดดร่ม นั่งแลดูอะไร ๆ สบายดี ฉันย้ายไปบอกเอาชั้นล่าง

วิธีที่จะให้ใครเฝ้านั้นดังนี้ คือแรกเสด็จออกจะไปจุดเทียนพระที่นั่งอภิเศกดุสิต แล้วไปพระที่นั่งอัมพร ข้าราชการฝ่ายน่าเฝ้าที่สนามน่าพระที่นั่ง แล้วขึ้นบรรไดกลางเลยไปทางห้องที่ชั้นกลาง เจ้านายผู้หญิงเฝ้า แล้วเลยเดินเกะกะออกไปทักทายภรรยาข้าราชการที่สพาน

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์-วรพินิต

แล้วจึงกลับเข้ามาจุดเทียน สวดมนต์ในห้องบรรธมชั้นกลาง แล้วเดินไปข้างห้องสูบบุหรี่ ขุนนางเฝ้า แล้วขึ้นบรรไดสูงไปชั้นบน จุดเทียนที่ห้องหนังสือ เจ้านายผู้ชายเฝ้า พอลงมือสวดมนต์ แล้วจึงเข้าไปฟังสวดในที่ เมื่อสวดมนต์จบแล้วลงบรรไดใหญ่ มาเลี้ยงในห้องทอง แล้วไปห้องสูบบุหรี่ แล้วลงบรรไดใหญ่มาห้องเฝ้า แล้วไปห้องแป๊ะเต๋ง ขุนนางเฝ้าเหมือนกัน แล้วจึงลงไปพลับพลาดลครทีเดียว

ส่วนข้างในสุขุมาล กับลูก[๑] จะต้องอยู่ที่เรือนชั้นบนที่พระสวดมนต์ ได้เกณฑ์ให้ชายบริพัตรไปเปนผู้กำกับในการสวดมนต์ เจ้าสาย จะต้องอยู่ที่เฉลียงมุมขวางที่เจ้าจอมจะอยู่ ชายยุคล[๒] จะเปนพนักงานคุมสวดมนต์ ลูกชายเล็ก[๓] จะเปนผู้คุมสวดมนต์ที่ห้องที่ชั้นกลาง

เวลาสวดมนต์จบแล้วพระออก ทั้ง ๓ คนออกพร้อมกับพระไปกินเลี้ยง เปนหน้าที่เจ้าสายกับลูก[๕] จะต้องนำภรรยาข้าราชการลงไปยังที่เลี้ยง แล้วสุขุมาลจึงมาทางสพานชั้นบนเชิญเจ้านายลงไปเลี้ยงที่ชั้นล่าง ลูกหญิง[๔] เชิญลูกเธอไปเลี้ยงที่เรือน ชาวนอกวังและเจ้าจอม

---

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน ฯ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร.

๒. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ เจ้าฟ้ายุคลฑิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

๓. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ.

๔. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ เจ้าฟ้ามาลีนีนพดารา กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ เจ้าฟ้านิภานภดล กรมขุนอู่ทองเขตขัตยนารี.

๕. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ เจ้าฟ้าสุทธาทิพย์ ฯ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร.

ที่จะกินเลี้ยงชั้นล่างโต๊ะเงิน ลงทางบรรไดที่ชี้ให้ดู เจ้าจอมลงบรรไดมุขขวาง ลูกเธอฯ ที่จะขึ้นไปบนพระที่นั่งต้องเดินทางบรรไดที่ชี้ให้ดู อย่าให้ต้องไปลุยเมียข้าราชการ เมื่อเลี้ยงเสร็จแล้วออกไปคอยดูลครที่พลับพลาทีเดียว ไม่ต้องรอต่อเสด็จจึงไป เพราะผู้ชายไม่ได้เดินพลุกพล่าน มีสำหร่ายกันเปนคนละส่วนกัน

เว้นไว้แต่วันที่ ๒๒ เวลาเช้าพระฤกษ์สรง ๔ โมงเศษนั้น ให้เชิญเสด็จพระองค์แม้นเขียน[1] กรมหลวงวรเสรฐ ไปขึ้นลิฟท์ส่งขึ้นไปคอยอยู่บนที่บรรทมชั้นบน กรมหลวงสมรรัตน และน้าแฉ่[2] ที่จะเดินได้ให้ขึ้นไปคอยอยู่ที่บรรทมชั้นกลาง พอได้ยินประโคมพระฤกษ์สรงให้ลาดพระยี่ภู่พร้อมกันทั้ง ๒ พระแท่น พร้อมกันกับยกเสวตรฉัตร

ส่วนพวกมเหษีเทวีและน้องนางเธอ ลูกเธอ เจ้าจอมมารดาและเจ้าจอมที่โปรด ๆ ออกไปนั่งปรำเหนือที่สรง เห็นจะนั่งได้ประมาณ ๕๐ สรงแล้วเลยไปพระที่นั่งอัมพรตามทางที่เคยขึ้นลง

ครั้นเลี้ยงพระแล้วมีการเลี้ยงกลางวัน เวลาหนึ่งหรือถ้าเห็นประดักประเดิดไม่มีเวลาหยุดพักงดเสียไม่ไปก็ได้

เพราะเวลาเที่ยงจะเสด็จขึ้นพระที่นั่งเสวตรฉัตร เจ้านายนั่งในห้องพระที่นั่งอภิเศก หรือเพื่อจะให้เห็นเวลาขึ้นภัทรบิฐจะให้นั่งในปรำหลังพระที่นั่ง จะขอผัดคิดดูก่อน แต่เวลาที่จะออกไปเฝ้านั้นจำจะต้องขึ้นทางหลังพระที่นั่ง เจ้าจอมนั่งอยู่ด้วยกันกับเจ้านายที่ปรำตอนข้าง

---

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๒ พระองค์เจ้าแม้นเขียน.

๒. พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย.

เหนือ ท้าวนางและภรรยาข้าราชการนั่งในปรำข้างใต้ ครั้นเวลาขุนนางออกหมดแล้วเจ้านายขึ้นทางประตูหลังพระที่นั่งเสวตรฉัตร ไปออกทางพระทวารตามภาษาท้องพระโรงเขาเรียกกันว่าขวา แต่ที่แท้แปลว่าซ้ายมือของเจ้าแผ่นดิน เขาเรียกกันว่าฝ่ายขวา คือขวาของผู้ที่ยืนหันหน้าเข้ามาเฝ้าเจ้าแผ่นดิน เปนฝ่ายข้างใหญ่สำหรับทหารเฝ้า ส่วนเจ้าจอมขึ้นพระทวารกลาง ไปยืนเฝ้าฝ่ายซ้ายที่มหาดเล็กเฝ้า ท้าวนางแลภรรยาข้าราชการขึ้นพระทวารข้างใต้ เดินเข้ามาเฝ้าตรงหน้า ถ้าแบ่งซ้ายแบ่งขวาไม่ออกก็ตามบุญตามกรรมได้ กรมหลวงนริศจะจัดเสด็จขึ้นแล้วเปนเลิกไปเวลาหนึ่ง

ครั้นเวลา ๒ ทุ่ม ให้พระองค์แม้นเขียนและกรมหลวงวรเสรฐ กรมหลวงสมรรัตน์ น้าแฉ่ ขึ้นลิฟทไปคอยอยู่ที่ ๆ บรรทมชั้นสูง เจ้านายพี่นางน้องนางคอยอยู่ที่ห้องหนังสือ เจ้านายลูกเธออยู่ที่ห้องประชุมและห้องเก้าอีกลม เจ้าจอมคอยอยู่ที่ห้องสูบบุหรี่ ท้าวนางและเมียข้าราชการยกเสียแต่ท้าววรจันทร์ และท้าวทรงกันดาลซึ่งต้องส่งขึ้นลิฟทไปคอยอยู่บนที่บรรทมชั้นสูง นอกนั้นให้อยู่ที่ห้องงาห้องถ้วยและห้องแป๊ะเต๋ง ครั้นถึงเวลาฤกษ์เสด็จ มีผู้เชิญสิ่งของขึ้นพระที่นั่งตามเสด็จไปขึ้นที่บรรทมชั้นสูง เจ้านายลูกเธอตามเสด็จท้ายกระบวนเชิญเครื่อง เวลาขึ้นพระแท่นเปนหน้าที่พระองค์สนภาพรจะต้องสั่งประโคม ทางมันไกลอยู่ ที่เกือบจะต้องมีโทรศัพท์ให้กดกริ่ง เจ้านายพี่นางน้องนางและลูกเธอตามเข้าไปในห้องพระบรรทมเฝ้าหน้าพระแท่น

เจ้านายแก่ ๆ ๔ องค์นั้น ถวายศิลาบทคืบฟักและวิลา แล้วท้าววรจันทร์ถวายจั่นหมาก ท้าวทรงกันดาลถวายกุญแจ เสร็จแล้วโปรยดอกพิกุลเงินพิกุลทอง เสด็จออกไปเลี้ยงแบนเควต[๑] พระที่นั่งอภิเศกดุสิต ข้างในเลี้ยงตามเคย แล้วจัดโต๊ะเสียให้สอาด เปนเสร็จการฝ่ายในเพียงเท่านี้ ถ้าใครจะอยู่ฟังพิณพาทย์ราตโพนต่อไปต้องให้พักที่พระที่นั่งตอนเหนืออุดรภาค คือเรือนสุขุมาล หรือปรัศฉิมภาคชั้นล่างคือตอนเจ้าสาย ถ้าเวลาเสด็จกลับจากเลี้ยงข้าราชการตามที่พระที่นั่งหมดแล้ว ข้างในออกพลับพลาฟังพิณพาทย์ผสมวง และแตรผสมวงไปจนสิ้นเวลา

สยามินทร์

แต่งตัวประดับตราของผู้หญิงยังโคม[๒] อยู่ ควรจะเปน

เต็มยศสรวมเสื้อครุย
ใช้ห่มแพรบั๊ก

เต็มยศเสื้อเยียระบับ
ที่มีสายสพายควรสรวม

ครึ่งยศกางแกงดำหรือนุ่งม่วง
ติดตราด้วยโบ ไม่ใช้สาย

---

๑. จากภาษาอังกฤษ BANQUET=การเลี้ยงใหญ่.

๒. ย่อจากศัพท์ "โคมลอย".

ดูเหมือนจะลืมหรือเห็นเลวในการที่มีสายสพาย แล้วเอาไปห้อยกับโบ ที่จริงไม่เลว เขาใช้กันเช่นนั้นมากกว่าสวมสายสพาย

เช่นงานนี้ควรติดโบทุกวัน วันที่ ๒๒ เช้าห่มแพรบั้ก ค่ำสวมสายสพาย ชั้นที่ไม่มีสายก็คงห้อยโบจึงจะถูกต้อง

นภาพร

เรื่องถวายไตรยวันที่ ๑๙ เวลาเช้ากรมหลวงนริศร้องขัดข้องในการที่จะพาพระไปอุดรภาคและปรัศฉิมภาค เพราะเหตุที่จะต้องสวดคาถาจุดเทียนไชยพร้อมกันทั้ง ๖๐ เพราะเหตุนั้นเวลาเช้าก่อนฤกษ์ให้สุขุมาล ลูกหญิง และตัวเธอ หญิงเล็ก[๑] หญิงกลาง[๒] นางเยิบ นางเอื้อน นางสดับ ขึ้นไปอยู่ที่ห้องสีชนบน ขึ้นทางบรรไดนางเอื้อน คือบรรไดเล็กข้างหลัง เจ้าสายต้องห้ามขึ้นไม่ไหว หญิงน้อย[๓] ยังปุปะอยู่ ขึ้นได้หรือไม่ไม่แน่นั้น ให้หญิงกลางถวายแทนก็ได้

สยามินทร์

---

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ เจ้าฟ้านิภานพดล กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี.

๒. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา.

๓. เหมือนกับ ๑.

ผู้หญิงทั้งเจ้านายเจ้าจอมและนอกวัง ที่จะมางานประมาณสักเท่าใด จะเดาถูกหรือไม่

นภาพร

ลืมตอบเรื่องที่นั่งชาวนอกวังเวลาเช้า ฉันนึกว่าไม่ต้องมีใครมา ถ้ามาก็ให้มาคอยอยู่ที่หลังพระที่นั่งอภิเศกที่เดียวก็จะได้ เก้าอี้ที่สุพานนั้นเองน่าจะต้องย้ายมาตั้งหลังท้องพระโรง หาไม่จะหาไม่ได้ ว่าที่แท้ถึงชาววังก็ไม่จำเปน ที่จำเปนอยู่นั้นแต่ที่สุขุมาลและเจ้าสาย เพราะจะต้องถวายของพระ

สยามินทร์

นภาพร

เรื่องเชิญเครื่องตามเสด็จขึ้นพระที่นั่ง ฉันยังเหลวอยู่ มานั่งดูชั้นกำลังพังสวดิ้น จึงนึกขึ้นได้ว่าตามอย่างเก่าเขา ๖ คน ทูนกระหม่อมทรงเติมขึ้น เมื่อขึ้นพระที่นั่งในสวนอีก ๑ จึงเปน ๗ คน เดินหน้าคน ๑ ต่อไปอีก ๓ คู่ ดังที่เ ียนลำดับต่อไปหน้าโน้น

เชิญทานพระกร

อุ้มไก่

๏

ศิลาบด　　จั่นหมากทั้งสดทั้งพวง

๏　　๏ รวมพานเดียวกัน

กุญแจ　　พืช

๏　　๏

พัก　　วิลา

๏　　๏

เพราะฉะนั้นที่สั่งไว้ขาดคนหนึ่ง ควรเติม

อุ้มไก่ นางสดับ

ศิลาบด นางเอี่ยม　　จั่นหมาก นางเอี้ยน

กุญแจ นางเอิบ　　พืช นางอาบ

พัก นางรวย　　วิลา นางศรี

ต่อไปเป็นพานพระศรี พระสุพรรณศรี และอื่น ๆ

พรุ่งนี้เวลาค่ำต้องยอมให้เด็กชาววังไปนั่งรายตามทางถนนเต็ก และถนนหงษ์ไปจนหน้าพระที่นั่ง สำหรับดอกพิกุลก็จะโปรยตามทาง

วันที่ ๒๖ มกราคม ร.ศ. ๑๒๕

นภาพร

เมื่อวานนี้มีขึ้นอยู่เรื่องหนึ่ง มีผู้นำศพเด็กอายุเกิดแล้วประมาณสักสองเดือน เปนเด็กผู้ชายมาทิ้งไว้ที่ถนนทับทิมข้างคลองเม่งเส่ง ระหว่างคลองกับคอกเนื้อ เห็นกันขึ้นเมื่อเวลาบ่าย ศพนั้นเขียวแล้ว ฉันให้สงสัยว่าจะเปนเด็กที่ใครเอาเข้ามาเลี้ยงในวัง แต่มันจะผุบผับอย่างไร ตายลงไป ครั้นจะบอกกล่าวเอะอะก็กลัว จึงได้ให้บ่าวเอาออกไปฝังหรือทิ้ง บ่าวจะขี้เกียจมักง่ายขึ้นมา เอาไปโยนทิ้งไว้เสียเพียงนั้น ขอให้คิดอ่านสืบสวนดูสักที ชาววังมักเล่นเลี้ยงเด็กต้น ๆ มีแม่กลาง[๑] เคยเลี้ยงมากคนหนึ่ง วันนี้เองเห็นนางชุ่ม[๒]ก็มีคนหนึ่ง ไม่เช่นนั้นก็ลูกโขลน แต่แม่มันจะเอาไปทิ้งก็ผิดสังเกต มันคงรักของมันบ้าง ผู้ทิ้งน่าจะไม่ใช่แม่จึงทิ้งได้ และจะไม่ใช่ผู้ดี สมเปนขี้ข้ามักง่าย[๓]

สยามินทร์

---

๑. สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชินี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า.

๒. เจ้าจอมมารดาชุ่ม ในรัชกาลที่ ๕.

๓. เรื่องนี้สืบหาตัวไม่ได้ อยู่หลายวัน ต่อมามีผู้มาทูลว่าได้ยินว่าเปนคนของคุณจอมมารดาชุ่ม ชื่อนางคำ จึงได้รับสั่งถามคุณจอมมารดาชุ่ม ๆ ว่าเพิ่งทราบเหมือนกันและคิดว่าจะมาทูล จึงมีพระบรมราชโองการให้คุณจอมมารดาชุ่มจัดการทำพิธีสมโภชพระราชวัง.

วันที่ ๑๒ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕

นภาพร

นางเยื้อนลูกเจ้าจอมมณีมา ขึ้นหนังสือว่าเจ็บ หมอว่าเปนวรรณโรคภายใน แต่ถ้าอยู่รักษาในพระบรมมหาราชวังจะไม่หาย หรือตายเร็วขึ้น ตัวไม่อยากจะออก จึงอยากจะขอออกไปรักษาตัวบ้างกลับมาบ้าง ที่จะไปนั้นก็จะไปบ้านจีระ แปลว่าอยู่กับนางทับทิม[1] ฉันเห็นว่าทีว่านี้ก็ว่าโดยสุจริต ในการที่รักษาตัวอยู่ในวังก็จะไม่หายจริง ๆ จะออกเลื่อนลงไปเปนข้าหลวงเหมือนอย่างคนอื่นก็ไม่อยากออก เบี้ยหวัดก็เสียดายอยู่บ้างด้วย ไม่มีเจตนามุ่งหมายว่าจะไปได้ดีทางใด เปนที่น่าสงสารอยู่ เจ้าจอมอยู่งานเช่นนางเยื้อน ก็เปนพนักงานอันหนึ่งแต่ตำแหน่งสูงจึงต้องกักขังห้ามปราม เห็นว่าควรจะปล่อยออกไปให้รักษาตัวได้ คงมีชื่ออยู่ในราชการอย่างเปนชั่น[2] ได้บอกกรมหลวงนริศให้อนุญาตแล้ว อยู่ก็ไม่ได้ทำอะไร ขังไว้ภายเปล่า ๆ

สยามินทร์

วันที่ ๑๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕

ถึงนภาพร

เผ้าที่คราวนี้ดีมาก จะควรให้รางวัลเสมอกันหรือจะให้ผู้ใดมาก

---

๑. เจ้าจอมมารดาทับทิม ในรัชกาลที่ ๕.

๒. จากภาษาอังกฤษ PENSION = บำนาญ.

อย่างมาก ๘๐ บาท อย่างน้อย ๔๐ บาท ในเรื่องระวังของหายรายนางสำอาง

สยามินทร์

วันที่ ๑๙ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕

ถึงนภาพร

กรมหลวงวรเสรฐมาลาล่วงหน้าว่า ในเดือนมิถุนายนจะออกไปทำบุญวันประสูตรที่บ้านประวิช[๑] ตามเคย นางแช่ม[๒]ไปค้าง องค์หญิง ๒ องค์[๓] ไปช่วยเป่นเวลา อนุญาต

สยามินทร์

แกรนด โฮเต็ล

ฮอมบูรก

วันที่ ๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๖

นภาพร

ฉันได้รับหนังสือลงวันที่ ๔ กรกฎาคมแล้ว แต่ส้มหรือพระราช-

---

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ พระองค์เจ้าประวิชวัฒโนดม กรมหลวงปราจิณกิติบดี.

๒. เจ้าจอมมารดาแช่ม ในรัชกาลที่ ๕

๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ พระองค์เจ้าภัทรายุวดี และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ พระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายุ.

วรินทร[๑] ยังไม่มาถึงความตกลามนั้นเปนเหลือล้นคณนา ให้ไปดูเผื่อมา ราวกับจะกินหมดฤก

มาอยู่ที่นี่เบื่อเต็มที่ ไม่ได้ไปข้างไหน ตาหมอหวงเหลือเกิน ถ้าอากาศดีก็ไม่สู้กระไร นี่รดูเข้าออตั้มสักปรกเหลือเกิน ออกนอกเรือนไม่ได้ เหมือนอยู่ในตู้กระจก โผล่ออกไปก็มีแต่หนาวแลเปียกไป ทั้งนั้น ถึงวันจวนกลับก็ยังเห็นช้าเต็มที่ การคิดถึงจนไม่อยากบอก มันคิดถึงไปหมดไม่ว่าอไร จนแม่น้ำเห็นเข้าก็จะชื่นใจเสียแล้ว

ช่างใหญ่ในกรุงสยามก่อเขางามนัก[๒] กลับไปจะไปดู เชื่อว่าคงจะไม่มีความลำบากยากใจอันใดในการรักษาวัง ฉันอ้วนแต่หมู่นี้ไม่ใคร่สบายตามรดู แต่ยังดีกว่าอยู่บางกอก ความไม่สบายนั้นก็ตามเคยเรื่องท้อง ไม่ใช่เปนเอง เปนเพราะหมอขี้ขลาด แกวางยาอ่อนตามธรรมเนียมหมอใหญ่ ต้องไม่สบายกันเสียจึงจะรู้ธาตุ แต่วันนี้สบายมากแล้ว

สยามินทร์

---

๑. พระยามนตรีสุริยวงศ์ (เชื้อร บุนนาค)

๒. กรมหลวงทิพยรัตน์ทรงก่อเขาที่สวนข้างพระที่นั่งอุดร โดยใช้หินก้อนเล็ก ๆ ประดับมีท่อระบายน้ำ เมื่อเปิดน้ำจึงเห็นเปนน้ำตกจากเขาเหมือนธรรมชาติ เพราะมองไม่เห็นท่อ.

ถึงนภาพร

สัญญาบัตรท้าวศรีสัจจานั้นต้องให้กรมหลวงนริศรไปกำกับให้เขียนจึ่งได้มา ได้บอกเตือนก็ลืมเสียด้วยสละเลขประปฏิบัติกลัว ขอให้นัดมารับพรุ่งนี้

เรื่องเครื่องหมายยศขอให้บอกเข้าไป ท้าวสุภัติ[๑] จะยังไม่ได้หีบทองหรืออย่างไร ให้เอาเครื่องยศท้าวศรีสัจจาให้

นภาพร

พรุ่งนี้มีหนังฝรั่งที่ห้องออกขุนนาง เปนหนังมาใหม่ เจ้านายเจ้าจอมมาดูได้หมด

สยามินทร์

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๖

นภาพร

เรื่องที่เฝ้าข้างในดูยังประดักประเดิด ต้องมาคอยเฝ้าที่เฉลียงต่อคุณเถ้าแก่ซึ่งเปนที่แคบ ถ้าเฝ้ายืนเฝ้าเฉลียงเปนอย่างดี เดินผ่านไปก็พูดกันได้ แต่ถ้ามาหมอบแลเห็นแต่หลังแลหัวไม่รู้ว่าใครเปนใคร เพราะที่มันใกล้กระชั้นกันนัก ต้องโค้งตัวแลก้มลงไปมองดูหน้ารู้สึกกะเรียกะราดทุกที จะยืนก็ใช่จะนั่งก็ผิด คราวนี้กำหนดที่เสียเห็นจะดีให้เฝ้าที่เฉลียงห้องเสวยกลางวัน ฉันจะพยายามเสด็จออกไปที่นั้น

---

๑. ท้าวสุภัติ (เหลี่ยม) เลื่อนเปนท้าวศรีสัจจา.

ร.ศ. ๑๒๖ พระชันษา ๔๓ ปี

ก่อนเสด็จออกไปข้างหน้า ขอมีท้าวนางพนักงานเปนผู้ต้อนรับแลนำเฝ้า ถ้าเขาจะต้องมานั่ง กับ หินเย็น หาพรม เจียม อะไรๆ ให้นั่งให้สบาย หน่อย อย่าเปนการทรมานนัก

สยามินทร์

วันที่ ๑๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๖

ถึงนภาพร

วิธีข้างในออกเที่ยวเดี่ยวนี้เชิงมันไม่ชอบกล คือ ๑ กระบวนยาวนัก หัวหน้านั่งพ้นประตูย่านท้ายวัด ปลายเชือกยังอยู่ตรงประตูกลางย่านวัด ปิดประตูทางเข้าวัดทั้ง ๒ ประตู ใครเข้ามาประตูไหนคงติดข้างในอุดทางอยู่

๒ การที่ย่านห่างนั่งตลอดถนนเช่นนี้จะซื้อเข้าของก็แต่ข้างหน้า ข้างหลังไม่มีอะไรทำ เพราะไม่ใช่จะถึงร้านที่ต้องการจะซื้ออะไร ต้องเต้นอยู่กลางถนนหรือนั่งอยู่ร้านแขก ร้านเจ๊กร้านใครต่อใคร ตามแต่ใครจะอยากพบใครก็มานั่งคุยได้ ซ้ำเกินกว่าคนปรกติไปเที่ยวร้านแขกร้านเจ๊ก

๓ การที่ไปทอดไว้กลางถนนนาน เช่นนี้มีคนรุมดูทุกช่องทุกแห่ง ก็เท่ากันกับศรีสวัสดิเจ้าแผ่นดินเขมรเอาลครไปเล่นปารีส ความเห็นจะไม่สู้เปนเกียรติยศอย่างไร มีแต่จะร้าย

๔ ไปนั่งปิดหน้าร้านเขาอยู่ตั้งแต่ ๔ ทุ่ม จน ๗ ทุ่ม เท่ากับลง

โทษร้านแถบนั้นไม่ให้ขายของเลย ๓ ชั่วโมง

เพราะเหตุดังนี้จึงเห็นว่าจำจะต้องแก้ไขเปลี่ยนธรรมเนียมเสียใหม่ สักที การที่สมเด็จไปเที่ยวต้องมีหางยาวเช่นนี้ก็คงรู้สึกรำคาญอยู่แล้ว แต่ไม่รู้ที่จะทำอย่างไรเอง ถ้าตัดหางลงเสียบ้างก็เห็นจะชอบ เพราะ ฉนั้นให้แยกแต่เฉพาะสมเด็จแลเจ้านายน้องนางเธอเที่ยวเสียตอนหนึ่ง อีกตอนหนึ่งเชิญเสด็จกรมหลวงสมรรัตน์มานำลูกเธอเจ้าจอมเที่ยว หยุดแวะพอสมควรแล้วให้เดินกลับ อย่าให้ต้องรอกลับพร้อมกัน ๒ กระบวน ถึงจะเปนกองมากเท่าใดถ้าเดินเร็ว ๆ หน่อยอย่าไปรออยู่ ช้าก็จะไม่สู้กีด แลไม่สู้มีผู้ใดเห็นขันมากนัก ขอให้คิดกับกรมหลวง นริศรจัดการดูให้ดี

สยามินทร์

วันที่ ๘ มกราคม ร. ศ. ๑๒๖

นภาพร

ในการขึ้นเรือน ชาย ยุคล แลวุฒิไชย[๑] อนุญาต ให้เจ้านายเจ้า จอม มารดาแลเจ้าจอมที่เปนญาติไปตามเคยอย่างแต่ก่อน

สยามมินทร์

---

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ พระองค์เจ้าวุฒิชัยเฉลิมลาภ กรมหลวงสิงหวิกรม-เกรืองไกร.

นภาพร

วันที่ ๙ มกราคม ร.ศ. ๑๒๖

ฉันอนุญาตให้นางเอี่ยม นางเอิบ นางเอื้อน นางรวย ไป ในการขึ้นบ้านชายยุคล แต่นางเอิบจะต้องอยู่แต่งตัว ต่อฉันไปแล้ว จึงจะไปได้ ทางขึ้นเขากะไว้ให้ขึ้นทางหน้าเรือน ถ้าฉันไปแล้วคงเต็ม ขึ้นลงยาก เพราะฉะนั้นขอให้สั่งให้เปนเข้าใจชัดเจนกันว่า ถ้าเสด็จไปแล้วข้างในที่ไม่ใช่เจ้านายใหญ่โตอันจะเสด็จขึ้นกระไดหลังไม่สมควรแล้ว ให้ไปขึ้นทางหลังเรือน คือเข้าประตูบ้านทางถนนลูกหลวง

กับเจ้าจอมซึ่งมิใช่ญาติอนุญาตให้ไปจัดการเลี้ยงดู คือ นางสมบุญ นางแฉ่ง นางน้อม นางช่วง นางเชื่อ ไปก่อนได้

สยามินทร์

วันที่ ๑๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๖

ถึงนภาพร

เรื่องพนักงานนมัสการขอมอบให้สุขุมาล เปนผู้บังคับบัญชาต่อไป แต่เงินที่จะใช้จ่ายไม่ควรจะต้องเข้าเนื้อเข้าหนัง ฉันได้พูดกับกรมหลวงนริศ ๆ คิดอ่านจะแก้ไขเปลี่ยนแบบอย่างต่อไปด้วย ความแจ้งอยู่ในหนังสือกรมหลวงนริศที่ได้ส่งมาด้วยนั้นแล้ว

อนึ่งเรื่องกุญแจวังแต่ก่อนเคยมอบหมายกันกับผู้หลักผู้ใหญ่ชั้นเจ้านาย ตั้งแต่ สมเด็จพระพี่นาง พระพันปีลงมา จนภายหลังลงเปนกรมหลวงวรเสรฐ ฉันเห็นว่าถ้าจะมอบให้เจ้านายใหญ่โตนักจะลำบาก

เรื่องเรียกเรื่องหยิบ กุญแจที่นี่[1] ขอมอบให้เธอ กุญแจวังมอบให้นารี[2] ถ้าหากว่านารีออกมาอยู่ที่นี่ก็ให้ท้าววรจันทร์รักษาก็ได้

สยามินทร์

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ร. ศ. ๑๒๖

นภาพร

งานศพนางทิพ[3]นั้นไม่มีญาติพี่น้อง จะมีก็นางดารา ไปแกว่งอยู่คนเดียว ฉันเห็นว่าเงียบนัก ขอให้เจ้านายลูกเธอแลเจ้าจอมมารดา เจ้าจอมอยู่งานชั้นพวกสูง ๆ ที่ชอบพอกันไปช่วยบ้าง ตามแต่ใจที่เขาจะไป เปนการช่วยองค์ดิลก[4] แต่เจ้านายพี่นางน้องนางไว้ไปแต่วันเผา เพราะถ้ามากนักก็จะขนลำบาก

สยามินทร์

---

๑. พระราชวังดุสิต.

๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ พระองค์เจ้านารีรัตนา.

๓. เจ้าจอมมารดาทิพเกสร ในรัชกาลที่ ๕

๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ พระองค์เจ้าดิลกนพรัตน์ กรมหมื่นสรรควิสัยนฤบดี.

วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖

ถึงนภาพร

นางสาย[๑] นางเนื่อง[๒] นางถม้าย[๓] นางสวน[๔] ว่าอยากจะไปเผาศพนางทิพ ให้รถไปรับจากในวังออกไปวัดทีเดียว ที่ไม่มีชื่อในนี้แต่เขาเปนพวกพ้องกันจะไปอีกบ้างก็ได้

สยามินทร์

วันที่ ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๖

นภาพร

งานคราวนี้เปน ๒ งานแต่ติดกันเปน ๕ วัน คือ

วันที่ ๑๖ สวดมนต์ฉลองพระเท่าตัวนางอ่อน[๕] นางเอี่ยม ที่พระที่นั่งราชฤดี มีที่ข้างในสำหรับเจ้าของไปนั่ง ทางที่เดินออกอย่างเดียวกันกับเดินกันอยู่ในงานปีใหม่เปนต้น ต้องให้เจ้าของเขาออกไป ถ้าหากว่าจะมีผู้ใดไปช่วยก็ออกไปได้ มีการเลี้ยงเกาเหลา ชาววังจะขนส่งทางในป่ามาถึงห้องซึ่งกั้นไว้สำหรับให้คนเลี้ยงพัก ให้มีโขลนจ่าไป

---

๑. เจ้าจอมมารดาสาย ในรัชกาลที่ ๕

๒. เจ้าจอมเนื่อง ,,

๓. เจ้าจอมถม้วย. ,,

๔. เจ้าจอมสวน ,,

๕. จอมมารดาอ่อน ในรัชกาล ๕

กำกับอยู่ที่นั้น เวลาเลี้ยงแล้วมีลคร ข้างในต้องอ้อมสนามหญ้าใหญ่ ไปออกถนนช้างพระที่นั่งสุตาภิรมย์ มีเลี้ยงของว่าง จะส่งทางประตูรั้วลังกาซึ่งจะเปิดไว้ท้ายพลับพลา

วันที่ ๑๗ มีเวียนเทียนแลเทศนา แลมีลครเหมือนอย่างวันที่ ๑๖ เวลาเช้าเลี้ยงพระ เปนหมดการในวันนั้น

วันที่ ๑๘ มีการเลี้ยงโต๊ะแลพิณพาทย์ผสมวง ซึ่งนึกว่าจะไม่ต้องเกี่ยวข้องอไรกับข้างใน เปนการตั้งน้ำวงด้ายขึ้นเรือน

วันที่ ๑๙ เปนวันสวดมนต์ขึ้นเรือน เชิญเสด็จเจ้านายพี่นางน้องนางแลลูกเธอเจ้าจอมมารดาทั้งหมด เหมือนอย่างเจ้านายลูกเธอขึ้นวังตามเคย แต่เพราะชายอุรุพงษ์[๑] เปนเด็กอยู่ในวังรู้จักคุ้นเคยกับเจ้าจอมที่ไม่มีลูก บรรดาเจ้าจอมที่ไม่มีลูกซึ่งอยู่ประจำใครจะออกไปก็ไปได้ทั้งนั้น ทางที่เดินนั้นก็เดินตรงเรื่อยไปตามถนนหว่างพระที่นั่งแลตำหนักอุดร ไปชนม่านถึงเข้าที่ไหนก็เลี้ยวซ้ายเข้าเรือน เพราะเหตุที่ไม่ต้องใช้รถจึงไม่ต้องกำหนดว่าคนมากน้อยเท่าใด เหมือนงานในวัง แต่ในงานนี้ไม่มีเลี้ยงอาหาร เหตุด้วยที่ไม่พอ เพราะฉนั้นถ้าใครจะไปขอให้กินเข้าไปเสียก่อน ไปสัก ๒ ทุ่มก็ได้ เพราะจะสวดมนต์ต่อกราว ๒ ทุ่มแล้ว เมื่อเสร็จการสวดมนต์กลับอ้อมมาดูลครเช่นงานก่อน ที่แท้ลครจะลงมือเล่นตั้งแต่พลบไปอย่างไทย เวลาดึกมีเลี้ยงของว่างที่บนพระที่นั่งแลปรำหน้าสุตาภิรมย์

---

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ พระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช.

วันที่ ๒๐ เวลาเช้าเลี้ยงพระ ออกไปแต่บางเดือน หรือใครด้วย ๒ คน เหตุด้วยจะเลี้ยงพระชั้นบนไม่ได้ ต้องมาเลี้ยงชั้นล่างซึ่งเปนที่รับข้างในวันก่อน เวลาค่ำมีการเลี้ยงโต๊ะเจ้านายข้างหน้า ไม่มีการเกี่ยวข้องแก่ข้างใน ไม่ต้องออกที่เรือน ไปดูลครอย่างฝรั่งเวลายามหนึ่งทีเดียว เวลาดึกมีเลี้ยงของว่างอย่างวันก่อน

สยามินทร์

วันที่ ๓ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗

ขอเดชะ

หม่อมฉันได้ออกไปดูที่แล้ว ถ้ายืนดูจุได้กว่า ๒ คน แต่บางแห่งเห็นไม่สู้ถนัดด้วยยอดไม้บัง จำต้องหาที่ยืนให้หลีกยอดไม้ จึ่งจะเห็นได้ถนัด ถ้านั่งเก้าอี้เข้าตับดูคงจะได้เห็นแต่ผู้ที่นั่งข้างหน้า ๕-๖ เท่านั้น ผู้ที่นั่งหลัง ๆ เปนไม่ได้เห็น หม่อมฉันได้ทูลสมเด็จกรมหลวงให้เลิกเก้าอี้เสีย ใช้ยืนดูสดวกกว่า

โขลนนั้นต้องงดการรายทาง จะได้จัดให้อยู่ที่ดูคนหนึ่ง กับสำหรับถือท้ายพายหัว ให้คอยอยู่เชิงอัฒจรรย์มุขใต้อีก ๒ คนเท่านั้น

หม่อมฉันได้จดรายนามผู้ที่จะออกไปดูตามพระกระแสร์เปนจำนวน ๒๓ คน ตามบาญชีซึ่งทูนเกล้า ฯ ถวายเพื่อทรงตัดเติม

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

นภาพร

(พระราชหัตถเลขาตอบ)

ถ้าจะยืนค้าอยู่แต่ไปจนกลับไม่ไหว ให้จัดที่นั่งข้างล่าง บนนั้นเปนที่ไปยืนดู คนมากนักได้ขีดออกแล้ว

ฉันลืมไป เลี้ยงเด็กต่อพรุ่งนี้ดีกว่า หาไม่ถึงมือแต่เย็นไม่มีเวลาจัดร้าน

ขอให้บอกเลื่อนเด็กแลของเลี้ยงเสียแต่เช้า

สยามินทร์

หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์

วันจันทร์ที่ ๘ เมษายน ร. ศ. ๑๒๗

ที่พึ่งกำจัดมรณะภัย

เวลานี้มีเสียงโจษฉือกันอย่างหนึ่งเกิดขึ้นทั้งกรุงเทพฯ แลหัวเมือง คือลือว่า ท่านผู้สูงสุดสองพระองค์ในกรุงเทพ ฯ ได้ทรงพระสุบินนิมิตรว่าตาปะขาว หรืออีกเสียงหนึ่งว่าจ้าวผีมาบอกว่าจะต้องการคนสักเท่านั้นพัน เพื่อไปใช้การในประโลก ถ้าใครไม่อยากให้ถูกเกณฑ์ (ตาย) ผู้นั้นต้องเอาสรรพยา คือใบหูกวาง ตะไคร้ เถาวัลย์เปรียง รวม ๓ สิ่ง มาต้มเปนยารับทาน จำเพาะคนละหม้อ (รวมหม้อละหลายคนไม่ได้) ดังนี้ บางเสียงพูดอย่างแน่นแฟ้นว่า เรื่องนี้ออกมาจากในวัง คุณหญิงนั้น คุณนี่เปนผู้รู้มา แลอ้างว่า ตามโรงพักพลตระเวนก็ได้มีประกาศปิดไว้ให้กินยานี้

โดยเสียงลือขึ้นนี้ ในกรุงเทพ ฯ เวลานั้นราษฎรกำลังซื้อหม้อใหม่ แลสรรพยา ๓ สิ่งมาต้มกิน แลพูดกันซุบซิบอย่างเชื่อถือ สังเกตุดูเปนคนชั้นต่ำแลคนจรจัดโดยมาก อะไรจะขายดีกว่าหม้อใหม่ ตะไคร้ เถาวัลย์เปรี่ยง เปนไม่มี ในกรุงเทพ ฯ

ส่วนมณฑลปราจิณบุรี เวลานี้ ตามแพปักธงไม้ไผ่ ผูกผ้าแดงมีพู่ห้อยประดับ กลางคืนชักโคมไฟจุดไว้ตลอดแม่น้ำ เมืองชลบุรีได้ทรงจ้าวให้มาระงับ ราชบุรี ก็ไม่ยอมแพ้ ได้จัดพิธีป้องกันกันต่าง ๆ ตามความเชื่อ ใครนับถืออย่างไร ก็ทำอย่างนั้น

แท้จริง มูลที่เกิดเสียงลือ แลหาเครื่องป้องกันดังกล่าว ก็คือโรคเกิดชุกนั่นเอง รู้กันออกชินไม่ใช่ของปลาด โรคเกิดเวลาไรเสียงก็มีเวลานั้น โดยมากมักในต้นรดูร้อนหรือน้ำกร่อยเค็ม ดังเวลานี้ที่กรุงเทพ ฯ บังเกิดไข้ทรพิศม์แลไข้พิศม์ มณฑลปราจิณบุรีกับราชบุรีเกิดโรคเปล็ก พลเมืองมีความเกรงกลัวต่อมรณะภัยของชีวิตจึงดิ้นรน หาสรณะที่พึ่งเพื่อกำจัดป้องกัน มียาบำบัดโรค หรือผีสางเจ้านายเปนต้น เมื่อมีช่องดังนี้ คนจำพวกที่จะหาประโยชน์ลาภผลก็เลยออกแปลนพูดลือให้แพร่หลายว่า จ้าวผีมาเข้าฝัน บอกยาให้เพื่อหวังจะขายหม้อ หรือเครื่องยานั่นเอง แต่เพื่อจะให้คนซื้อมากกันจึงจำกัดต้องให้กินคนละหม้อ เพื่อจะให้คนหลงเชื่อมาก ไม่มีใครกล้าค้าน จึงอ้างเอาท่านผู้เปนยอดมนุษย์ว่าเปนผู้ฝัน แลมีประกาศที่โรงพักเปนพยานโดยให้เห็นจริงว่า ถ้าความไม่จริงไหนท่านจะบอกหรือออกประกาศ

ความเรื่องนี้จะเท็จจริงฉันใด เราไม่อยากพูด เพราะไม่ปลาด ดังกล่าวแล้ว เราอยากกล่าวแต่ว่า ถ้าจะกระทำตามคำลือนั้นแล้ว จะมีผลดีชั่วอย่างไรบ้าง ยาสามสิ่งที่บอกให้กินนั้น ว่าที่จริงก็เปน สรรพคุณของยาเหมือนกัน แต่ถ้าจะกระจายคุณออกดู จะรักษาได้ก็ แต่บางโรค คือแก้เส้นหรือกระไส้ แต่เราไม่ใช่ปราชญ์ในทางแพทย์ หรือวิชาเคมิสตรี จะพูดไปก็เกรงผิด อย่างไรก็ดี ตามตำรานั้น ถ้าเห็นชอบก็ควรกิน ถ้าไม่ชอบก็ควรงด แต่อย่าหลงเชื่อจนไม่ระวัง รักษาตัว หรือเว้นรับทานยาขนานอื่น ถึงจะเชื่อต่อยานั้นก็ตาม ก็ อย่าประมาทต่อน้ำ อาหาร ความสอาด อากาศ แลอิริยาบท ซึ่งต้อง ระวังรักษาให้เสมอสมาน การรักษาดังนี้ แท้จริงก็เปนอุปเทห์เทวดา บอกเหมือนกัน สำคัญยิ่งกว่าขนานสามสิ่งนั้นมาก เพราะเว้นเสียเมื่อ ไร ถึงยาของจ้าวผีก็ช่วยไม่ได้

การที่ต้องซื้อหม้อ หรือซื้อเครื่องยารับทานก็อุดหนุนการค้าขาย ทางหนึ่ง เหตุนี้จะพูดนักจะเปนการตัดทางหากินไป ราคาก็ไม่แพงนัก ด้วย แต่อย่างไรจะต้องให้กินคนละหม้อด้วยเล่า จะรวมกันกินหลาย คนไม่หายหรือ อ้อ! จ้าวบอกดังนั้น ลืมไป

ข้อที่อ้างว่าท่านผู้สูงสุดนั้น หรือออกมาจากในวัง หรือมีประกาศ ที่โรงพักนั้นถ้าไม่มีมูล อย่าพูดเพราะขโมยเอาพระนามมาอ้าง หรือ เอาชื่อเจ้าพนักงานมาเกี่ยว เพื่อให้มหาชนหลงเชื่อผิด ๆ โดยไม่มีมูล ย่อมมีผิดตามกฎหมาย เมื่อท่านจะหาตัวจริงเข้าจะต้องตาขาว การ ทรงจ้าวดังเมืองชลก็เหมือนกันไม่ควรทำ เพราะมีกฎหมายห้ามปราม

ไว้ ถ้าขืนทำเมื่อไร ที่สุดเพียงติดตราง จ้าวคงจะช่วยประกันไม่ได้

เมื่อโรคบังเกิดชุกมีความกลัวแล้ว สิ่งที่ควรระวังป้องกัน ก็คือ อาหารน้ำกินความสอาดอากาศที่ดี อิริยาบททั้งสี่ให้เสมอสมานตามธรรมดา เมื่อท้องไส้กายตัววิปริต ก็ควรหายาบำบัดเสียตามที่เห็นจะแก้โรคได้ เมื่อคราวจะเกิดมรณะภัยแล้ว อารามรุกขเจดีย์จ้าวผีปีศาจอื่น ๆ จะเปนที่พึ่งกำจัดภัยให้เราไม่ได้ นอกจากพระพุทธพระ-ธรรม พระสงฆ์ สามรัตนะอันเปนยอดรัตนะของเราชาวพุทธศาสนา

(พระราชหัตถเลขาแนบมากับข้อความในหนังสือพิมพ์จีนโน สยามวารศัพท์)

มันโกหกฉกาจฉกรรจ์นัก ให้นภาพรประกาศเสียว่าโกหก อย่าให้ใครเชื่อ

สยามินทร์

อัมพรสถาน

วันที่ ๑๓ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗[๑]

นภาพร

ฉันมีความเสียใจที่ได้ทราบข่าวนางเบส์ตาย ในการที่จะหาให้ดีเหมือนมันไม่ใช่หาง่าย เสียแต่ที่ไม่ให้พืชพันธ์เลย ทราบว่ามีความเศร้าโศรกกันที่เรือนมาก แลจะมีการฝังศพ อยากรู้ว่าวันใด ฉันจะมีของไปช่วยด้วย

จ. ป. ร.

---

๑. สุนัขของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกุลินี.

เมืองสุพรรณบุรี
วันที่ ๒๑ ตุลาคม ร. ศ. ๑๒๗
๔ ๑

ถึงนภาพร

ได้รับหนังสือแล้ว ซึ่งเจ้านายไปอยู่บนพระที่นั่งนั้นเปนที่ยินดีมาก รวยของฝากเต็มที่ จนนึกว่านี่จะได้อะไรกลับไปฝาก มันช่างไม่มีอะไรเสียเลยจริง ๆ นอกจากศีลางบน้ำอ้อย จะว่าสนุกมันไม่มีอะไรสนุก เที่ยวไปข้างไหนคนก็รู้จักเสียหมด ในเรื่องที่จะเที่ยวต้นกับเสด็จมีกำหนด เปนใช้ไม่ได้เปนอันขาด แม่น้ำอื่นพอจะเบ่าแตรล่อให้หลงว่าเสด็จได้ แต่แม่น้ำนี้ล่อก็ไม่หลง แตรก็ไม่เคยได้ยิน ๆ ก็ไม่รู้ว่าเสด็จคอยจับตัวเสด็จเอาเปน ๆ เฉย ๆ หนีไม่รอด เปนแต่เหนื่อยแลกินได้นอนหลับ เห็นจะนับว่ามีคุณ

สยามินทร์

เกาะบางปะอิน
พระที่นั่งไอสวรรย์ทิพยอาศน์

นภาพร

แหนมที่ส่งมาได้รับแลฉันทันที อร่อยไม่เคยได้กินเหมือนเลย ขอถวายพระกุศล ขอถวายพระพร

อาตมภาพ

ส. พ. ป. ม. จ.[๑]

---

๑. พระปรมาภิชัยย่อ.

พ.ศ. ๒๔๗๖ พระชันษา ๖๘ ปี เมื่อประทับที่เมืองบันดุง
เกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย

(เรื่องงานรัชมังคลาภิเศก)

สวนดุสิต

วันที่ ๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๗

นภาพร

การแจกเหรียญฝ่ายในจะต้องแจกบ้างรอไว้เที่ยวหลังบ้าง เพราะเหรียญมายังไม่ครบ เหรียญก้าไหล่เฉพาะแต่พระองค์เจ้า และผู้ซึ่งได้รับพระราชทานหีบทอง ตลอดจนถึงท่านผู้หญิงหีบทอง นอกนั้นไปเปนเหรียญเงิน แต่จะแจกได้ในเวลานี้เฉพาะเพียงเจ้าจอมอยู่งาน และผู้ซึ่งได้รับตราตติยะจุลจอมเกล้า นอกนั้นจะต้องรอไว้พึ่งข้างหน้า หรือคอยเหรียญที่จะมาภายหลัง แต่จะคิดอ่านอย่างไรที่จะให้จำตัวผู้ที่มาถวายดอกไม้ธูปเทียนไว้ได้ สำหรับจะได้พิจารณาในการแจกต่อไปในภายหน้า ก็ขอใส่ไว้ในทิพยบัญญาเสด็จอธิบดีทุกประการ

สยามมินทร์

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๗

นภาพร

เมื่อคืนนี้ต่อว่ากรมหลวงนริศเรื่องเกณฑ์ข้าวกระทงข้างใน ๘๐๐ ไม่รับ ฉันว่าฉันได้เห็นหมายก็ยังไม่เชื่อ บอกว่าไม่ได้เขียน ฉันว่าฉันได้เขียนหนังสือแปรหมายลงในหมายนั้น จึงได้นึกสงสัย บัดนี้ได้หนังสือ

รับว่าพระอักษรเข้าใจผิด แต่หมายเกณฑ์สำรับยังเถียงอยู่ว่าไม่ได้เกณฑ์ เพราะไม่ได้ยินยันกันถึงที่ ฉันเองก็สงสัย จะนำหมายนั้นมาให้เห็นได้หรือไม่ การซึ่งพระอักษรเหลวเช่นนี้ เพราะเหตุที่ร้อนใจราชการอย่างเดียว เหตุด้วยเสนาบดีต้องอยู่ ไม่สั่งว่ากระไร ไอ้ตานั้นถือว่าตัวชำนาญ จะมิให้เสียราชการแกจึงสั่งพุ่งไปเอง แต่แกไม่เคยได้ยินอะไรจากไหน นอกจากนั่งคลำอยู่ในออฟฟิศกรมวังเท่านั้น จึงได้เปนดังนี้

ได้ตรวจบาญชีเหรียญที่แจกมา ๒ วัน เห็นว่ายังเหลืออยู่มาก พอจะขยายชั้นลงไปได้อีก วันนี้ภรรยาข้าราชการชั้นตรา ๔ ก็แจกได้ ต่อไปเมื่อไปผ่อนข้างนอกแล้ว เห็นจะขยายแจกพนักงานในวังได้ เมื่อแจกได้เมื่อใดจงบอกให้รู้

วันที่ ๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๗

ให้นภาพรประกาศอย่างสั้นที่สุดว่า ทรงทราบว่าน้ำตามคลองในกำแพงวังเปนตัวยุบ ๆ เพราะปิดไว้ด้วยน้ำข้างนอกมาก ให้ผู้เปนเจ้าและนายห้ามบ่าวให้เด็ดขาด อย่าให้กินน้ำในคลองหรือลงอาบเปนอันขาด ไม่กี่วันจะแก้ไขได้ ที่โปรดให้ห้ามนี้ไม่ใช่ตื่นไม่ใช่อิจฉา ทรงพระกรุณาเท่านั้น ขอให้เชื่อ อย่าให้เฉย ๆ

สวนดุสิต
วันที่ ๑๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๗

นภาพร

เรื่องห้ามโสโครกนั้นยากจริง ๆ เพราะบ่าวคนหนึ่ง ๆ มีมากเหลือเกิน ข้าหลวงแล้วยังบ่าวของข้าหลวงลงไปเปนชั้น ๆ เห็นว่าอ้อแอ้ไม่ได้ทำถูก ๒ ต่อ ๓ ต่อ เจ้าของไม่ยอมออกเงิน เอาใส่ตรวนเสียจริง ๆ หรือขังไว้ใช้เสียให้งอม ให้นายรู้สึกว่าไม่เสียเงินก็ป่วยการเวลา เห็นจะค่อยยังชั่วขึ้น

สยามินทร์

พลับพลาบางแตน
วันที่ ๒๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๗

นภาพร

จดหมายบอกอาการนางชุ่ม[๑] มานั้นให้ทราบแล้ว เห็นจะเร็วเพราะกำลังพื้นเดิมน้อยอยู่นัก

ซึ่งเจ้านายขึ้นมาอยู่ช่วยรักษาพระที่นั่งนั้นเปนที่ยินดีแล้ว ขอบใจที่ฝากของมาให้ เจ้านายที่ฝากของมาให้อีกหลายองค์ด้วยกัน คือศรีนาค อรุณ[๒] แข[๓] ประไพ[๔] กัญจนา[๕] กับทิ้งนารี ที่ส่งของสำหรับ

---

๑. เจ้าจอมมารดาชุ่ม ในรัชกาลที่ ๕.
๒. พระเจ้าบวมวงศ์เธอชั้น ๔ อรุณวดี.
๓. ,, ชั้น ๔ แขไขดวง
๔. ,, ชั้น ๔ ประไพศรีสอาด.
๕. ,, ชั้น ๔ กัญจนากร.

ตกถามเวลาว่าง ๆ ออกมาด้วย ฉันขอบใจเป็นอันมาก แต่จะเขียนหนังสือก็ไม่ใคร่มีเวลา เพราะไปเที่ยวด้วยเรือโมเตอร์เสียยังค่ำ ๆ ขอให้ช่วยบอกขอบใจ นั่งปฤกษากันอยู่ว่านี่จะเอาอะไรไปเปนของฝากไปไหนทิศใดไม่มีที่จะเรียกว่าไม่มีอะไรเหมือนมาครั้งนี้ เว้นแต่จะว่าไม่สนุกก็ไม่ได้ เพราะกรมหลวงดำรงจะปรับบาทหนึ่ง คิดกันไว้ว่าต้องไปตรุษเอาที่ปากน้ำนั้นเอง

สยามินทร์

สวนดุสิต

วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๗

ถึงนภาพรประภา

ด้วยพระยา งำเมืองนำหนังสือมายื่นที่เจ้าฟ้ากรมหลวง นริศรานุวัติวงษ์ เรื่องจะจัดการทรัพย์สมบัติในระหว่างพี่น้อง ให้เปนที่ปรองดองกันโดยเรียบร้อย ดังที่ส่งมากับจดหมายนี้ ให้เธอไปถามนางละม้าย[๑] ตามหนังสือพระยางำเมืองจัดการเช่นนี้ จะว่ากระไรบ้าง

สยามินทร์

---

๑. เจ้าจอมละม้าย ในรัชกาลที่ ๕.

สวนดุสิต
วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๗

นภาพร

เรือนนางดารา นั้นเจ้าของไม่อยู่ ขออายัติไว้ให้จัดการรักษา อย่าให้กลายเปนที่สำหรับสกปรก อนึ่งต้นไม้ย่อมเปนที่หวงแหนแลเปนที่แย่งทิ้งกัน ขอให้รักษาอย่าให้ผู้ใดขุดตัดเด็ด แต่จะได้ทำงานแก้ไขซ่อมแปลง จะต้องให้คนเข้ามาทำ นอกจากนั้นอย่าให้ใครเข้าไปล่วงเกินในที่นั้น การรดน้ำต้นไม้ได้มอบให้พระยาเวียงไนย

สยามินทร์

เกาะหลัก
เมืองปราณ
วันที่ ๒๘ พฤศภาคม ร.ศ. ๑๒๘

นภาพร

ได้รับหนังสือแล้ว จะเขียนตอบเล่าเรื่องยืดยาวก็ไม่มีเวลา เรือเขาจะออก ได้ขึ้นบกแต่ที่เกาะพงัน และที่หลังสวนสองแห่งเท่านั้น นอกจากนั้นนอนเปนเจ้านายแก่ ๆ ฉันไม่ยักเชื่อว่าฉันจะหายเปนปรกติในเที่ยวนี้ มันหวนไปหวนมา จึ่งได้ขยายวันออกไปลองดู จะไปถึงบางกอกวันที่ ๖ เจ้านายส่งของมาให้มากด้วยกัน หาเวลาเขียนตอบไม่ได้ ด้วยเรือเขามาเร่งจะออก จึ่งขอให้บอกขอบใจให้ด้วย

ผู้ที่ถวายของนั้น คือ กรมหลวงสมรรัตน ศรีนาก แข นารี ประดิษฐา[๑] วรลักษณ์[๒] เจ้าสาย นางวาด[๓]

สยามินทร์

เกาะคราม

วันที่ ๓๐ พฤศภาคม ร.ศ. ๑๒๘

นภาพร

ฉันได้รับของถวายอีกจากกัญจนา ประไพ วาณี[๔] บุษบัณ[๕] นางชุ่ม จึงได้ส่งไข่เข้ามา ๑๐๐๐ ซึ่งเปนของมีที่จะแปลกตอบได้เท่านั้น ขอให้ช่วยจัดการแจกตามที่ใครเขาได้ฝากของมาให้ จะบอกรายตัวประดักประเดิด ให้นึกเอาเองตามชอบใจเถิด

สยามินทร์

ป.ล. ผู้ที่เอาของมาให้เปนสเบียง ก่อนจะมามีหลายคน มีเผื่อนภรรยาเจ้าพระยาวิชิต[๖] เปนต้น บางทีจะรู้อยู่แล้ว ถ้าจะไม่ทั่วถึงก็ให้ถามเถ้าแก่ คิดแจกจ่ายไปให้ทั่ว

สยามินทร์

---

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ พระองค์เจ้าประดิษฐสารี.
๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี.
๓. เจ้าจอมมารดาวาด ในรัชกาลที่ ๕.
๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ พระองค์เจ้าวาณีรัตนกัญญา.
๕. " " ๔ พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน.
๖. เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. คลี่ สุทัศน์).

สวนดุสิต

วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๘

ถึงนภาพร

นางมรกฎ[๑] บอกเรื่องเพ็ญ[๒] เจ็บอีก ตัวมรกฎยอมให้ค้าง แต่จุฑารัตน์[๓] ให้ไปเยี่ยมแล้วกลับ เว้นไว้แต่หนักหนาจำเปนจึ่งค้าง

สยามินทร์

สวนดุสิต

วันที่ ๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘

ถึงนภาพร

เจ้าพระยาสุรวงษ์วัฒนศักดิ์[๔][๕] ถึงอสัญกรรมเสียแล้ว ท่านผู้หญิงถือน้ำวัดพระแก้ว จะเหลือแต่ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ควรจะตั้งขึ้นไว้เสียอีก ให้เธอสั่งชาวคลังเตรียมเครื่องยศอย่างพระราชทานท่านผู้หญิง ไว้สำหรับตั้งเผื่อนภรรยาเจ้าพระยาวิชิต ตลับภรรยาเจ้าพระยายมราช[๖] เปนท่านผู้หญิงทั้ง ๒ คนในวันที่ ๑๖ นี้ สงสัยว่าเครื่องยศจะไม่ใคร่พอ

---

๑. เจ้าจอมมารดามรกฎ ในรัชกาลที่ ๕.

๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนศักดิ์ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม.

๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ พระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี.

๔. เจ้าพระสุรวงษ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค)

๕. ภรรยาเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (พร บุนนาค).

๖. เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)

ถ้าหากว่ามีเครื่องยศอยู่ ตั้งภรรยาเจ้าพระยาสุรศักดิ์[๑] เสียอีกคนหนึ่ง จะได้เปนที่คึกคักในเวลาถือน้ำ

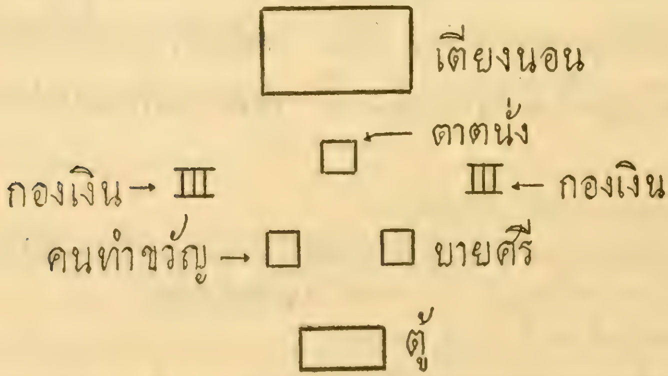
สยามินทร์

สวนดุสิต

วันนี่ ๒๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘

นภาพร

ฉันขอช่วยจัดการทำขวัญนางดารา เพราะเขาทำกันมาทุกแห่งแล้ว การที่จะทำนั้นคือ ขอให้ตั้งบายศรีเงินทองสำรับเด็ก มีเทียนทองเทียนเงินเสียบเชิงตั้ง แต่ไม่ต้องมีเหมแว่นเวียนเทียน ให้ท้าวนางไปว่าให้สินให้พร แล้วดับเทียนเจิมผูกมืออย่างสมิงราชเจ้านายเด็ก ๆ ถ้ามีบายศรีปากชามจัดลงข้างพานรองตั้งแทนเหมแว่น เห็นจะเข้าที เทียนที่จะตั้งจะได้ใช้เทียนที่ติดปากข้าว ดับด้วยใบพลูตามเคย ที่ตั้งบายศรีนั้นเอาในห้องนอน ที่ทางเป็นเช่นนี้.

๑. เจ้าพระยาสุรศักดิ์ (เจิม แสงชูโต).

ฉันได้สั่งข้าวทรงกันดาลให้เอาเงินมากองข้างที่นั่งข้างละ ๑๐ ถุง ขอให้ช่วยชี้ที่ให้วางด้วย ทำขวัญนี้จะได้ทำต่อเมื่ออาบน้ำแล้ว แต่ขอให้ตั้งไว้ให้พร้อมก่อนเวลาสวดมนต์ หวังว่าจะไม่มีความรังเกียจ ที่เปนเจ้าไปทำให้ไพร่ เพราะฉันจะกลับมาในวันนั้นเสียเองด้วย

สยามินทร์

วันที่ ๑๓ ธันวาคม ร.ศ ๑๒๘

ถึงนภาพร

ทางเดินที่ห้ามไม่ให้เดินถนนส้มมือ ให้อ้อมออกสวนลิ้นจี่นั้น คือมออกชื่อถนนท้ายพระที่นั่ง ที่ตรงสพาน หมายความว่า คนที่จะเดินให้เดินอ้อมมาหลังสวนบัวหรือสวนลิ้นจี่ มาถึงถนนนั้นแล้วเดินตรงมาข้ามสพานทีเดียว หน่อยจะเห็นว่าฉันสั่งพุ่ง ไม่ได้พุ่งแต่นึกชื่อไม่ออกเท่านั้น

สวนดุสิต

วันที่ ๒๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘

นภาพร

เงินเดือนงานใช้กับพระสุธารส น้อยกว่าพนักงานรักษาความสอาด งานหนักกว่ากันมาก มันก็ออกกันหมดไม่มีใครอยู่ นิ่งช้า ๆ อย่างนี้เต็มที ขอให้ตั้งอัตราใหม่ พนักงานใช้อัตราอย่างสูง ๕๐ บาท

อย่างต่ำ ๓๐ บาท ผู้ที่รับหน้าที่ใหม่ควรจะตั้งต้น ๓๐ บาท ทวีปีที่สองเดือนละ ๕ บาท ปีที่สามจึงให้รับ ๔๐ บาท พนักงานพระสุธารศก็ควรได้อย่างเดียวกัน ขอให้บอกแก้อัตราเสียใหม่

สยามินทร์

(เรื่องการรับรองดยุ๊คโยฮันน อัลเบรคท์ แห่งบรันสวิค)

นภาพร

เรื่องเวลาเปนสำคัญ เพราะคบฝรั่งต้องกำหนด ฉันคิดจะออก ๔ โมงจริง ประมาณครึ่งชั่วโมงขึ้นไปรถจะกลับมาถึง จะดูเพียงเท่านั้นก็ได้ อยู่ต่อไปจนกลับมีเวลาว่างอีกประมาณชั่วโมงหนึ่ง ถ้าจะมีอะไรไปกินเล่นตามในนั้นก็ควร ถ้าระวังให้ดีเดินขึ้นเขาทางริมปากถ้ำข้างในบังต้นไม้ดูในสนามก็เห็น แต่จะให้สบายแท้ พอเข้าไปเลี้ยงน้ำชากันแล้วกลับมาดูบนพระที่นั่งอัมพรสบาย อย่าออกไปนั่งที่ตพานจนเด่นตัวเปนนกจับคอนเปนแล้วกัน เจ้านายจะมาอีกเท่าใดก็ได้

อย่าให้โขลนไปนั่งที่ให้ฝรั่งมันเห็น มันจะเข้ามาทางปล่องใต้เขาแล้วมาสนามกลาง ที่ดูนั้นดูได้ทั้งขามาขาไป

พระยาเวียงในยจะคอยรับ

วันที่ ๒๓ มกราคม ศก ๑๒๘ [๔๒]

ขอเดชะ

งานวัดคราวนี้ เปนเวลาพ้องกันกับเจ้าฝรั่งมา การที่จะนัดข้างใน ไปเช่นทุกปีมา เกรงว่าจะไปเกะกะอย่างไรไม่ทราบเกล้า ฯ จึงขอพระราชทานเรียนพระราชปฏิบัติเสียก่อน ตามที่ได้กะไว้ว่าวันที่ ๒๕ ที่ ๒๘ ไปได้ตามปรกติ

วันที่ ๒๖ เจ้าไปเที่ยววัด กระบวนข้างในไปมาหลายเที่ยวเกรงจะยุ่มย่าม ควรจะงดเสีย วันที่ ๒๗ ที่ ๒๙ เสวยโต๊ะไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิน ก็ควรงดลงไปแต่สองวัน เปนวันเที่ยววันหนึ่ง ทำบุญวันหนึ่ง เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าพอแล้ว

การจะควรประการใดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

นภาพร

(พระราชหัตถเลขาทรงตอบในท้ายลายพระหัตถ์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตน ฯ)

วันเสวยโต๊ะและข้างในเที่ยวเห็นยังดีไปเสียอีก ใคร ๆ เขามีอื่นไปดูกัน จะไม่พากันมาด้อมมอง วันที่ ๒๖ วันเดียวก็ออกจะยุ่มย่าม แต่ก็ไม่ขัดข้อง ร้ายกาจอะไร เมื่อคราวปรินซ์วัลดิมา [๑] แลยอช [๒] มาครั้งก่อน ข้างในก็ออกเรี่ยยอยู่อย่างนั้น ไม่ได้ต้องห้ามต้องปราม ไม่ใช่ว่าฝรั่งเห็นผู้หญิงไม่ได้ ใคร ๆ ดูเจ้าฝรั่งได้ทั้งเมือง แต่ห้ามไม่

---

๑. เจ้าชายวัลดิมา แห่งประเทศเดนมาร์ค.

๒. เจ้าชายย๊อช แห่งประเทศกรีซ.

ให้ชาววังดู ดูได้ไม่ห้ามแต่ต้องดูให้เปน อย่าให้ยุ่มย่ามเปนแล้วกัน

นภาพร

พรุ่งนี้มีที่ตาสั่งนอกได้ ฉันปลูกร้านสำหรับโมโตกาที่เขามุมกำแพงด้านใต้ กำหนดขึ้นได้ประมาณ ๒๐ คน แลดูข้ามกำแพง สำหรับมเหษีเทวี แลเจ้าฟ้าเจ้าจอมชั้นที่ใช้สอย ฉันไม่เห็นว่าจะจุเท่าไร ให้ไปดูเสียก่อนแล้วเชิญและนัด ทางเดินนั้นลงทางห้องเป๋เต๋ง แล้วไปเลียบกำแพงเข้าป่าหลังเขาไม่ปนผู้ชายเลย

(เรื่องงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๕ พระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช ที่วัดเบ็ญจมบพิตร ร.ศ. ๑๒๘)

นภาพร

ผู้หญิงที่จะไปในการเมรุ ขอให้สั่งกำหนดให้เดินออกประตูย่ำค่ำไปทางประตูที่มีทหารรักษา แล้วไปตามถนนบ่วยปลายใบพร ออกหน้าพระลานไปเลี้ยวถนนดวงตวันเข้าวัด ห้ามอย่าให้เดินลัดทางในสนามม้าซึ่งเปนที่มืด ได้จัดคนวางรักษาทางไว้ตลอดแล้ว

สยามินทร์

พระรูปปัจจุบัน

นภาพร

เผาบุบโพชายอุรุพงษ์ พรุ่งนี้ให้แม่[๑] เขาไป ผู้ที่นับเปนญาติเช่นนางจิ๋ว[๒] นางจรวย จะไปด้วยก็ได้

สยามินทร์

(เรื่องมีผู้นำข้อห้ามต่าง ๆ ในพระบรมราชวังไปลงหนังสือพิมพ์)

เขียนแจกไปที่ไหนบ้างมันจึ่งเอาไปลงพิมพ์ อ้ายคนที่เอาไปลงจะเอาประโยชน์อันใดก็ไม่รู้ ให้นภาพรจำหน่ายมาว่าเขียนให้ใครไป

สยามินทร์

มันไม่ใช่ธุระของใครเลย เอาไปอวดมันทำไม

นภาพร

ในการที่จะให้รู้ว่าหนังสือพิมพ์ได้เอาไปจากไหนนั้น เขียนแจกใครไปบ้างให้เรียกคืนในค่ำวันนี้ ถ้าที่ไหนคืนไม่ได้ก็ที่นั้นเองหลุดออกไป ดีกว่าจะนั่งบ่นบ้าอยู่เปล่า ๆ ถ้าหาคนส่งไปไม่ได้ให้เอาเงินมาวางไว้ ๕ ชั่ง ได้ตัวเมื่อใดจึ่งจะคืน

พระราชอาญาเปนล้นเกล้า ๆ ข้อห้ามสำหรับในวังนี้ได้พิมพ์แจกไปเฉพาะแต่ในวังเท่านั้น แต่ที่หนังสือพิมพ์เอาไปลง เห็นจะได้ฉบับ

---

๑. เจ้าจอมมารดาเลื่อน ในรัชกาลที่ ๕.

๒. เจ้าจอมมารดาจิ๋ว ,,

จากโรงพิมพ์หลวงดำรง ซึ่งสมเด็จสวนหงษ์[๑] ทรงรับไปพิมพ์ประทาน ตามที่ท่านได้ทรงรับไว้แต่งานรัชมังคลาภิเศก รับสั่งว่าต้องเขียนหลายฉบับเปนการลำบาก จะทรงไปพิมพ์ประทาน สองสามชั่วโมงก็แล้วจึ่งได้ถวายพิมพ์มาเสมอทุก ๆ คราวที่ต้องการแจกทั่ว ๆ กัน เพราะหม่อมฉันเข้าใจเสียว่าเปนการทรงใช้ส่วนพระองค์ จึ่งหาได้ระแวงว่าทางโรงพิมพ์จะเอาไปลงพิมพ์เปนการเปิดเผยดังนี้ไม่ การที่เปนไปทั้งนี้เปนความผิดของหม่อมฉันแท้ พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

นภาพร

เห็นจะแน่แล้ว เอดิเตอร์มันเดรฉานเหลือเกิน ถ้ามันมีความรู้มันไม่ลง เพราะฝรั่งเขาเรียก "อินดิสครีต"[๒] คราวนี้ถ้าหนังสือเช่นนี้ต้องว่าเฉพาะแต่ในวัง มันควรจะจดแต่แรกแล้ว ฉบับข้างหน้าได้เขียนไว้ เขาแทงมุมแต่เอาไปแทงแบ้นแส้นอย่างไทยเสียใหม่ให้ครึ่ จะเข้าใจกันหรือเอาไปลงพิมพ์อีกก็ไม่รู้ คบกับคนไม่รู้ภาษามันแสนยาก

---

๑. สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชินี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า.

๑. = ไม่รู้จักการควรมิควร.

นภาพร

มหาดเล็ก[1] ลงพิมพ์วันนี้ว่าจะฉลองพระปรางค์วัดอรุณ ทราบว่าจะให้เจ้านายข้าราชการถวายของ พระองค์แม้นเขียนที่ท่านจะเกี่ยวข้องในวัดนี้มาแต่รัชกาลที่ ๒ หรืออย่างไร ดังนี้

นี่และฉันก็ไม่เข้าใจว่าทำไมกัน ควรจะรับสั่งบอกให้มหาดเล็กทราบ จะได้เปนกอเรสปอนเดน[2] ต่อไป เปนหิตานุหิตคุณการประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์

สวนดุสิต

วันที่ ๙ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๙

นภาพร

การไปเพ็ชรบุรีครั้งนี้ แม่เล็ก แม่กลาง เจ้าสาย แลลูก ๆ เติมขึ้นนอกจากสุขุมาลแลคนที่เคยไป นางเลื่อนเขาจะสดวกในการที่จะไป ๆ ก็ได้ แต่ถ้าขัดข้องจะไม่ไปก็ได้

อนึ่งจะราววันที่ ๑๗, ๑๘ หรืออย่างไร เจ้านายผู้หญิงจะออกไปก็ได้ ไปโดยทางรถไฟ ให้เธอคิดอ่านจัดการกับกรมสรรพสิทธ[3] ให้เข้าใจกันไว้เสีย

สยามินทร์

---

๑. หนังสือพิมพ์ฉบับเดียวกับที่นำข้อห้ามต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวังไปลงพิมพ์ เลยทรงยกบรรณาธิการหรือผู้ที่นำข่าวไปลงพิมพ์ให้เปนมหาดเล็กกรมหลวงทำนองนี้.

๒. จากภาษาอังกฤษ CORRESPONDENT = ผู้ส่งข่าว.

๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เวลานั้นทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง.

ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ พระนคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๘๗